

Tilburg University

De Derde Pijler

van Bijnen, H.P.M.; Conneman, P.J.; Dietvorst, G.J.B.; Harts, P.J.W.; Staats, G.M.C.M.

Publication date:
2009

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Bijnen, H. P. M., Conneman, P. J., Dietvorst, G. J. B., Harts, P. J. W., & Staats, G. M. C. M. (2009). *De Derde Pijler: Een volwassen pijler met toekomst?* (CompetenceCentre for Pension Research: Brochures toekomstvoorzieningen; Vol. 7). Faculteit Rechtswetenschappen.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De Derde Pijler:
een volwassen pijler met toekomst?

In de reeks brochures toekomstvoorzieningen zijn verschenen:

1: Pensioenregister in zicht?

De haalbaarheid van een pensioenregister.

2: Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrenten.

Op weg naar een rechtvaardiger en toegankelijker systeem voor lijfrentepremieaftrek.

3: Pensioenkwalificatie in internationale verhoudingen

4: 10 Jaar Wet verevening pensioenrechten bij scheiding

5: Pensioen en werknemersmobiliteit in de EU

Fiscale en juridische knelpunten

6: Gefaseerde uittreding

Deeltijd (on)mogelijkheden in het driepijlerstelsel van toekomstvoorzieningen

7: De Derde Pijler: een volwassen pijler met toekomst?

**De Derde Pijler:
een volwassen pijler met toekomst?**

© 2009 Universiteit van Tilburg
Faculteit der Rechtsgeleerdheid
CompetenceCentre for Pension Research

ISBN: 978-90-78886-23-5

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het CompetenceCentre for Pension Research of de auteurs.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijke verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB, Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient met zich te wenden tot het CompetenceCentre for Pension Research of de auteurs.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photo print, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Voorwoord

In deze brochure staat de derde pijler van toekomstvoorzieningen centraal. Daar waar de eerste pijler verzorgd wordt door de overheid en de voorzieningen uit de tweede pijler afkomstig zijn uit de factor arbeid (dienstbetrekking, onderneming) staat in de derde pijler het eigen initiatief centraal. In veel landen hebben belastingplichtigen de mogelijkheid om in privé aanvullende oudedagsvoorzieningen te treffen.

Nederland bij uitstek heeft al enkele decennia ervaring met dergelijke voorzieningen in de derde pijler. Ook in diverse andere landen zijn in meer of mindere mate ontwikkelingen op dit terrein waar te nemen. Het is mogelijk hieruit nu te concluderen wat er wel en wat er niet goed is gegaan.

Tijdens de Interpolis Pensioenlezing van december 2008 is hier door enkele sprekers op ingegaan. Daarnaast hebben enkele auteurs, voorafgaand aan deze lezing, artikelen geschreven over dit thema. Een verslag van de lezing evenals de artikelen zijn in opgenomen in deze brochure.

Hopelijk levert deze brochure een bijdrage aan een verdere verbetering van en gedachtevorming over De Derde Pijler.

Tilburg, januari 2009

Mr. G.M.C.M. Staats

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	1
Inhoudsopgave.....	3
1. Verslag 8 ^e Interpolis Pensioenlezing De Derde Pijler: een volwassen pijler met toekomst?	5
2. Mr. P.J.W. Harts Knelpunten in de derde pijler nog steeds niet opgelost.....	10
3. Prof. dr. G.J.B. Dietvorst Kan het beter met de derde pijler?	19
4. P.J. Conneman Lijfrente en levensloop hand in hand in de derde pijler	31
5. Mr. G.M.C.M. Staats Riester-Rente: een succesvolle ontwikkeling van de derde pijler?.....	41
6. Mr. H.P.M. van Bijnen Verzekeraar of bank: is dit van belang?	50
Geraadpleegde en aangehaalde literatuur	59

1. Verslag 8^e Interpolis Pensioenlezing

De Derde Pijler: een volwassen pijler met toekomst?

Is de derde pijler een volwassen pijler met toekomst? Dat is de centrale vraag tijdens de 8^e Interpolis Pensioenlezing, op 12 december 2008 op de Universiteit van Tilburg. De tijd lijkt rijp om ons stelsel van pensioenvoorzieningen kritisch tegen het licht te houden. Steeds meer verantwoordelijkheden komen bij het individu te liggen. Maar hebben belastingplichtigen wel voldoende mogelijkheden binnen de derde pijler?

Gerry Dietvorst opent de pensioenlezing met een terugblik op de vorige zeven edities. Twee keer was het pensioenregister onderwerp van gesprek. De Belastingdienst en de Stichting Pensioenregister zijn inmiddels hierover met elkaar in gesprek. Dietvorst: "Dat pensioenregister gaat er nu echt komen. Zelfs de Europese Commissie heeft vertrouwen in de Nederlandse plannen."

Ook de pensioenlezing van twee jaar geleden is volgens Dietvorst niet onopgemerkt gebleven. Het onderwerp was destijds '10 jaar wet VPS' en de problemen rondom echtscheiding en pensioen. Binnenkort komt het kabinet met een standpunt. "En ons rapport speelt daarbij een belangrijke rol!"

Gerard Staats:

"Hoe eenvoudiger, hoe groter het bereik"

Gerard Staats van het CompetenceCentre for Pension Research neemt de microfoon over en leidt het thema van 12 december 2008 in. En zoals het een goed leerling van Dietvorst betaamt, opent hij met het bekende plaatje van de drie pijlers: overheid, arbeid en privé. Die derde pijler is volgens hem geen strikt Nederlands feestje. "Niet meer", vertelt Staats. "In België kent men het Pensioensparen en Duitsland heeft sinds enkele jaren de zogenoemde Riester Rente." Die laatste variant lijkt onbeduidend met een gemiddelde inleg van € 500,-. "Maar pas op: er zijn wel al 11 miljoen contracten afgesloten!"

Risico's

Staats constateert dat de discussie rond de derde pijler om drie vragen draait:

- Hoeveel mag je sparen met hulp van de fiscus?
- Welke producten zetten we daarvoor in?
- En welke afbouw mogelijkheden staan we toe?

En daaromheen spelen nog allerlei maatschappelijke factoren, zoals het beleggingsbeleid. Staats stelt de zaal daarover een heldere vraag: "Mag je het nemen van beleggingsrisico's wel overlaten aan de mensen die het minst uitgerust zijn om die risico's te beoordelen?" De

gewone spaarder kreeg immers het nodige voor de kiezen. De kosten zijn vaak te hoog. Kijk maar naar de bekende affaire met de woekerpolissen. Tot slot benadrukt Staats dat de derde pijler niet eenvoudig en toegankelijk genoeg is. “Uit Duits onderzoek is duidelijk geworden dat hoe eenvoudiger je een regeling maakt, hoe meer mensen je bereikt.”

Carel van Vredenburg:¹

“Het moet begrijpelijker en eenvoudiger”

Van Vredenburg constateert dat Nederlanders zeer tevreden zijn met hun pensioenstelsel, ‘we houden er van!’, en dat we hoge ogen gooien in Europa. Keerzijde is dat het pensioen wel enorm is dichtgetimmerd. En dat roept bij Van Vredenburg vragen op als: “Mag je het eigen huis niet ook zien als je pensioen? Veel mensen beschouwen dat al wel zo. En waarom mag je met iets belangrijks als je pensioen nog steeds beleggen? Met je huis ga je toch ook niet naar het casino om het op rood in te zetten?” Vooral de mogelijkheid om je pensioen te beleggen, zit hem dwars. Al in de jaren '80 waarschuwde de Consumentenbond dat de kosten voor beleggingsverzekeringen te hoog waren. De prognoserendementen waren niet voorzichtig genoeg en de informatieverstrekking was onvolledig en ontoereikend.

“Zeg maar gerust: slecht”, benadrukt Van Vredenburg. “Producten waren veel te complex en werden vaker níet dan wél begrepen. Neem bijvoorbeeld het ABC-Spaarplan. Klinkt simpel, en dus trapt de consument erin. Het gevolg: drie miljoen huishoudens hebben samen zes miljoen polissen met een in de regel te hoge kostenbelading. Mogen deze producten met hun hefboomprincipe, hun universal life-principe en hun te lange economische leeftijd wel bij commerciële aanbieders liggen? Mijn antwoord: zeker niet in het huidige economische klimaat!”

Betutteling

Hij constateert vervolgens tevreden dat er al veel ten goede is veranderd. De introductie van banksparen zorgde voor een level playingfield: meer concurrentie, lagere tarieven en eenvoudigere producten. Al had de afbouwfase van Van Vredenburg wel wat minder complex gemogen. En begint de zorgplicht van bijvoorbeeld de Rabobank aardig op “betutteling” te lijken. De Consumentenbond onderzocht de nieuwe spaarvormen bij de bank en vergeleek ze met de traditionele lijfrenteproducten. Dan valt meteen op dat de kosten van banksparen fors lager zijn. “Gemiddeld de helft van lijfrente”, zegt Van Vredenburg.

“Verder valt op dat beleggen zowel bij verzekeren als banksparen relatief te weinig oplevert. De spaarvariant is zowel bij 6 als 8% bruto fondsrendement flink concurrerend door de lagere kosten.” Bij afbouw wint de bankspaarvariant het qua rendement van lijfrente. Tenminste als je nabestaanden hebt. Voor mensen zonder partner of kinderen, blijft een uitkerende lijfrenteverzekering het gunstigst. Kortom: de introductie van banksparen heeft veel voordelen gebracht. Eén ding is echter nog niet bereikt volgens de Consumentenbond: “Het

---

¹ Mr. Carel van Vredenburg, beleidsadviseur Financiële Dienstverlening van de Consumentenbond.

stelsel is nog steeds niet begrijpelijk en eenvoudig. De producten moeten nóg simpeler. En dan liefst ook nog verkocht worden door een adviseur die niet zoals nu meer verdient aan een verzekering dan aan een bankspaarrekening. Dan krijgt de consument werkelijk wat hij nodig heeft.”

René Niessen:²

“Ik pleit voor robuuste eenvoud”

‘Heden en Toekomst van de derde pijler, alle vragen bij uw antwoorden.’ Zo heet de presentatie van René Niessen. En hij verrast de aanwezigen met zijn reactie daarop: “De toekomst van de derde pijler? Joost mag het weten!” Om zo ver mogelijk bij de toekomst uit de buurt te blijven, start Niessen zijn verhaal in 1892, de eerste wet IB. “We maken meteen een volgende sprong, naar 1941. Ja, de inkomensuitsteltheorie hebben we aan de Duitsers te danken.” In 1972 kwamen FOR en Pensioen Eigen Beheer om de hoek en kwam de eerste professionalisering van de derde pijler. “En in de jaren ’80 waren ambtenaren zelfs zo creatief dat ze met het tranchestelsel aan kwamen zetten. Ik heb destijds zitten schudden van het lachen. Onder het mom van flexibilisering werd de vrije ruimte steeds beperkter. Het opbouwen van pensioen kwam in een zeer strak keurslijf terecht. Het ging stevig bergafwaarts met de derde pijler.”

Vlaktaks of harmonisatie

Niessen somt op wat er tegenwoordig allemaal mis is met de derde pijler. Zo zouden we niet moeten willen dat pensioen zo absurd complex is. Er is volgens Niessen te veel “gemillimeter”. Voor gewone belastingplichtigen is er geen doorkomen aan. Hij acht de regimewisselingen “werkelijk onvoorstelbaar” en vindt het een morele plicht naar burgers om wetgeving langer geldig te laten zijn. Maar wat zijn dan de oplossingen? Hoe sluiten we beter aan bij de burger? Niessen onderscheidt twee scenario’s.

Het eerste is de vlaktaks: proportionele belasting met weinig aftrekposten en faciliteiten. Het grote voordeel is dat belastingheffing veel minder complex is. Fiscalisten zijn er voorstander van, de politiek niet. De overheid verliest namelijk volgens Niessen sturingsmogelijkheden die er in het huidige stelsel wel zijn. “En dus komt het er niet.”

Zijn tweede scenario, harmoniseren en afslanken, heeft meer kans van slagen. Niessen: “We harmoniseren de tweede en derde pijler. Iedereen kan bij een pensioenfonds een oudedagsvoorziening afsluiten en kiezen tussen sparen of beleggen. En dan liefst met zo weinig mogelijk voorschriften.” Niessen geeft een paar voorbeeldcijfers: “Je kunt de aftrek, ik noem maar wat, beperken tot 15% van je Box 1 inkomen tot bijvoorbeeld ten hoogste € 250.000,-. Dat is in deze tijd van discussie over excessieve beloningen een verantwoorde politieke keuze.” Die harmonisatie leidt volgens Niessen tot de ondergang van een paar oude

---

² Prof. dr. mr. René Niessen, Radboud Universiteit én Advocaat-Generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden.

pensioenvormen. De oudedagsreserve, pensioen in eigen beheer en de levensloopregeling moeten er allemaal aan geloven. “En uitbreiden van de levensloop? Dat zeker niet. Daar wordt het alleen complexer van.”

Volgens Niessen is zijn tweede scenario een oplossing die kan leiden tot een derde pijler die robuust is in zijn eenvoud. Vlaktaks blijft zijn voorkeur houden, maar is politiek onhaalbaar. “Het afslankscenario geeft zeker stof tot nadenken, dat merk ik aan uw reacties vandaag”, besluit hij zijn lezing.

Jan Snippe:³

“Ons pensioensysteem kraakt en scheurt”

“Sense and simplicity, ook als het om pensioen gaat.” Daar is Jan Snippe voorstander van. Hij benadrukt dat hij bij Philips werkt, niet bij het Philips Pensioenfonds, en dat hij de derde pijler daarom vanuit het ondernemingsperspectief benadert.

In de huidige pensioenregelingen ziet Snippe een aantal zwakten. Zo blijkt uit de huidige crisis opnieuw, dat de bestaande defined benefit-regelingen erg kwetsbaar zijn en een groot economisch risico inhouden. Traditionele defined contribution-regelingen scoren in dat opzicht echter niet veel beter; het accounting risico voor ondernemingen wordt er weliswaar kleiner door, maar heel wat economische risico's raak je er niet mee kwijt. Ondernemingen kunnen die risico's eigenlijk niet goed dragen. Voor ondernemingen (en hun werknemers) wordt het belang van een alternatief voor de tweede pijler daarom steeds groter.

Risico

De derde pijler kan misschien uiteindelijk een goed alternatief vormen, maar dan moet die wel eerst een aantal belangrijke verbeteringen laten zien. In de eerste plaats moeten er betere producten en meer fiscale ruimte komen. “De huidige producten deugen niet. Wat dat betreft sluit ik aan bij het verhaal van Carel van Vredenburg. De verborgen kosten ervan zijn te hoog en het zijn geen pensioen-, maar beleggingsproducten.” De belangrijkste vraag die aan de klant zou moeten worden gesteld, is volgens Snippe echter niet: hoeveel beleggingsrisico moet ik lopen, maar hoe kan ik mijn pensioendoelstelling het best realiseren en hoe groot is het risico, dat ik daar niet in slaag? Niet alleen de aanbieders in de derde pijler, maar ook de wet- en regelgeving en het Toezicht gaan daar volledig aan voorbij. Bovendien houden zij helemaal geen rekening met de irrationaliteit van de consument.

Die wordt eigenlijk gewoon aan zijn lot overgelaten. De consument komt echter in grote problemen als hij het pensioenrisico zo maar op zijn bordje krijgt, terwijl hij het niet begrijpt en niet in staat is het goed te beheren. Als alternatief voor de huidige derde pijler producten, pleit Snippe daarom voor een individueel pensioenplan dat model moet staan voor zijn derde

---

³ Dr. Jan Snippe, Hoofd Corporate Pensions bij Philips.

pijler. “En dan vragen we aan de consument: welk pensioen wenst u en welk pensioenrisico vindt u acceptabel? - niet welk beleggingsrisico!” Hij ziet graag dat we het beleggen aan de professionals overlaten. En dat het aantal, dat de consument kan maken, aanzienlijk kleiner wordt. “Laten we ‘die Qual der Wahl’ tot een minimum beperken”, vervolgt hij. “Bovendien moet het pensioen in de derde pijler naadloos aansluiten op de tweede pijler en de vermogensvorming buiten de pensioensfeer.” Het ‘sense and simplicity’-element zit volgens Snippe in de communicatie. “Als we de consument informeren over zijn pensioen, moeten we dat doen in de vorm van een te behalen levenstandaard. En informatie over de kans of het risico dat je die standaard wel of niet haalt.”

Reële lijfrente

Snippe roept de verzekeraars op om de luiken te openen en nieuwe producten te maken. “This is the time to act!” Vooral nu ons bewierookte pensioensysteem kraakt en scheurt. Waarom hebben we in Nederland geen eenvoudig product als een reële lijfrente? Als jullie pro-actief willen zijn, maak dan echte pensioenproducten in plaats van jullie huidige beleggingsproducten en speel in op de verbanden tussen de tweede en derde pijler en laat de schotten in de markt vervallen. Philips heeft bewezen dat het kan. In Duitsland, Engeland én in Nederland.”

2. Knelpunten in de derde pijler nog steeds niet opgelost

*mr. P.J.W. Harts*⁴

Inleiding

Bij de belastingherziening 2001 is het lijfrenteregime op een groot aantal punten gewijzigd. Daarbij is het oorspronkelijke uitgangspunt om te komen tot een overkoepelende oudedagsparaplu gesneuveld. Naar aanleiding hiervan heb ik samen met een aantal mensen het rapport *Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente* geschreven, op weg naar een rechtvaardiger en toegankelijker systeem voor lijfrentepremieaftrek.⁵ Het rapport beschrijft de verschillen in fiscale opbouw mogelijkheden tussen de tweede en de derde pijler. Dit levert voornamelijk voor zelfstandige ondernemers problemen op om een adequate fiscaal gefacilieerde oudedags- en of nabestaandenvoorziening op te bouwen. In het rapport wordt een aantal aanbevelingen gedaan om de verschillen in opbouw mogelijkheden weg te nemen of te verminderen. Bij de evaluatie van de Wet IB 2001⁶ is hierop door het kabinet uitgebreid gereageerd. In dit artikel behandel ik de huidige stand van zaken en ga ik in op de vraag wat de wetgever inmiddels met de beschreven knelpunten heeft gedaan.

Franchise

Het eerste punt van onderscheid is dat beide regimes met een andere AOW-franchise werken. Bij de pensioenopbouw dient minimaal rekening te worden gehouden met een AOW franchise van € 12.208 (2008).⁷ In de jaarruimte-formule van het lijfrenteregime wordt een vaste franchise gehanteerd van € 11.155.⁸

Bij pensioenopbouw in de tweede pijler wordt rekening gehouden met parttimers. Bij het bepalen van de pensioengrondslag wordt bij de AOW-franchise immers rekening gehouden met de parttime factor. Hierdoor kunnen parttimers bij hun werkgever toch een pensioen opbouwen. Bij de formule van de jaarruimte wordt gebruik gemaakt van een vaste franchise. Deze vaste franchise heeft grote invloed op de jaarruimte van parttimers, vooral bij parttimers met een laag inkomen, waardoor zij vaak niet in staat zijn om fiscaal gefacilieerd een oudedagsvoorziening te vormen in de derde pijler. Omdat in Nederland veel meer vrouwen parttime werken dan mannen is het de vraag of de wetgever hierdoor vrouwen indirect discrimineert. Om dit verschil in fiscale behandeling te verduidelijken volgt hierna een aantal rekenvoorbeelden.

---

⁴ Mr. P.J.W. Harts, werkzaam bij het Fiscaal Adviesbureau van Avéro Achmea en tevens verbonden aan het Kenniscentrum van Avéro Achmea. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel.

⁵ Rapport *Gelijke behandeling Pensioen en Lijfrente*, op weg naar een rechtvaardiger en toegankelijker systeem voor lijfrentepremieaftrek, prof. dr. G.J.B. Dietvorst, mr. P.J.W. Harts, prof. dr. P.M.C. de Lange, mr. E. Valk en M.R. Visser, CompetenceCentre for Pension Research, Universiteit van Tilburg 2005. Zie <www.uvt.nl/ccp>.

⁶ Rapport, 'Breder, lager, eenvoudiger? Een evaluatie van de belastingherziening 2001', Kamerstukken II 2005/06, 30 375, nr. 1-2, V-N 2005/60.2.

⁷ Een lagere franchise met daaraan gekoppeld een lager opbouwpercentage van de pensioenregeling is ook mogelijk, art. 10aa Uitv. besl. loonbelasting 1965.

⁸ Art. 3.127 Wet IB 2001.

Rekenvoorbeeld

Uitgangspunten:

- Inkomen volgens de jaaropgave 2007 en 2008 bedraagt € 35.000⁹
- Pensioenregeling is een beschikbare premieregeling
- Pensioeningangsdatum 65 jaar
- Toezegging OP / NP (staffel 3)
- Staffelpercentage is 17,5% (41 jaar)
- AOW-franchise in de pensioenregeling is € 12.208

100% dienstverband:

Pensioenpremie: € 30.000 -/- € 12.208 = € 17.792 x 17,5% = € 3.114

Jaarruimte 2008: 17% x (€ 30.000 -/- € 11.155) = € 3.204

80% dienstverband:

Pensioenpremie: € 24.000 -/- (€ 12.208 x 0,8) = € 14.234 x 17,5% = € 2.491

Jaarruimte 2008: 17% x (€ 24.000 -/- € 11.155) = € 2.184

60% dienstverband:

Pensioenpremie: € 18.000 -/- (€ 12.208 x 0,6) = € 10.675 x 17,5% = € 1.868

Jaarruimte 2008: 17% x (€ 18.000 -/- € 11.155) = € 1.164

50% dienstverband:

Pensioenpremie: € 15.000 -/- (€ 12.208 x 0,5) = € 8.896 x 17,5% = € 1.557

Jaarruimte 2008: 17% x (€ 15.000 -/- € 11.155) = € 654

Bij de evaluatie van de Wet IB 2001 wordt door het kabinet opgemerkt dat als de berekening op dit punt in lijn zou worden gebracht met die van pensioenregelingen, een beperking van de jaarruimte zou ontstaan.⁹ Dat op allerlei andere punten wel een beperking bestaat voor het lijfrenteregime wordt dan verder achterwege gelaten. Met betrekking tot het onderdeel van de part-timers wordt in het geheel niet gereageerd.

Verschil in opbouwpercentage

Bij de jaarruimte wordt gewerkt met een vast percentage van 17% van de premiegrondslag. In de tweede nota van wijziging van de Wet IB 2001 is het oorspronkelijke percentage van 15% verhoogd naar 17%. In de toelichting werd aangegeven: “... *aldus komt de ruimte voor lijfrenteaftrek in de derde pijler meer in de richting van hetgeen voor arbeidspensioenen in de tweede pijler mogelijk is*”. *Vergeleken met gangbare pensioenregelingen is de mogelijkheid om 17% van het inkomen (meteen maximum) in de derde pijler te sparen zeker behoorlijk te*

⁹ Voor de berekening van de jaarruimte dienen zowel de inkomensgegevens als de factor A van het voorafgaande kalenderjaar te worden gebruikt (t-1) art. 3.127 Wet IB 2001.

¹⁰ Zie ook mr. P. Zijdenbos, ‘Belastingherziening 2001’, *Pensioen & Praktijk 2008*, nr. 1/2; mr. G.M.C.M. Staats, ‘Derde pijler moet serieus worden genomen’, *WFR* 6762, 24 april 2008 en mr. E. Valk, ‘Evaluatie Wet IB 2001; een gemiste kans voor het lijfrenteregime’, *Pensioen Magazine* 2006, nr. 10.

noemen". In de nota naar aanleiding van het verslag in de Eerste Kamer werd wel een aantal uitgangspunten geformuleerd (o.a. opbouw in 40 jaar in plaats van 35 jaar zoals bij pensioenen). Nergens is tijdens de parlementaire behandeling een deugdelijke vergelijking gemaakt en daarmee een onderbouwing van die 17% gegeven. In de literatuur wordt wel aangegeven dat eigenlijk een percentage van 25% in plaats van 17% gehanteerd dient te worden, maar ook dat cijfer wordt niet met feiten en vergelijkingen onderbouwd.

Bij een vergelijking met een beschikbare premie pensioenregeling op basis van het staffelbesluit¹⁰, zien we grote verschillen in opbouwpercentages (van 7,6% tot 38,3% bij staffel 4). Daarbij dient te worden aangetekend dat deze staffels zijn geabstraheerd van inbouw van een carrière volgens het 3-2-1-0 model en gebruik is gemaakt van een middelloonstelsel met een opbouwpercentage van 2,25%. In het besluit wordt verder aangegeven dat onder specifieke omstandigheden kan worden afgeweken, indien aannemelijk kan worden gemaakt dat in het individuele geval een andere staffel dient te worden toegepast.

Als vervolgens de tweede en derde pijler naast elkaar worden gelegd, wordt duidelijk dat jonge mensen in de derde pijler meer opbouw mogelijkheden hebben en dat vanaf de leeftijd van 45 jaar de tweede pijler meer opbouw mogelijkheden kent. Daarbij dient te worden opgemerkt dat jonge mensen in de regel een minder hoog inkomen hebben dan oudere mensen. Het opbouwpercentage mag dan op jongere leeftijd bij het lijfrenteregime wat hoger zijn dan bij de beschikbare premie van de pensioenregeling, daar staat tegenover dat oudere mensen vaak een hoger inkomen hebben en gecombineerd met een hoger opbouwpercentage in de tweede pijler uiteindelijk meer opbouw mogelijkheden krijgen.

Bij de evaluatie van de Wet IB 2001 wordt door het kabinet aangegeven dat een verruiming van de jaar- en reserveringsruimte weer tot invoeringsproblemen zal leiden. Iets waar het kabinet zich bij alle voorgaande wijzigingen nooit druk om heeft gemaakt.

Artikel 18g Wet op de loonbelasting 1964 (salaris / diensttijdnorm)

Bij pensioenregelingen bestaat de mogelijkheid om in de periode van tien jaren direct voorafgaande aan de pensioendatum gebruik te maken van demotie zonder dat het gevolgen heeft voor de pensioenpositie. Daarbij kan men zelfs terug naar een deeltijdfunctie, mits de deeltijdfunctie minimaal 50% van een voltijdfunctie bedraagt. Het lijfrenteregime kent een dergelijke mogelijkheid niet. Een verlaging van het salaris als gevolg van demotie heeft zowel invloed op de hoogte van de jaarruimte als op de reserveringsruimte. Verder kunnen bij een pensioenregeling als diensttijd meetellen perioden van – al dan niet in deeltijd – ouderschapsverlof, sabbatsverlof, studieverlof, perioden van onvrijwillig ontslag enz. In veel pensioenregelingen zijn niet al deze mogelijkheden opgenomen. Echter, wat nu steeds meer geschiedt, is dat de werkgever via een aanvullende vrijwillige module dergelijke faciliteiten mogelijk maakt. Bij de jaarruimteberekening behoort de netto bijtelling van de auto van de

---

¹¹ Besluit van 23 oktober 2007, nr. CPP2007/552M.

zaak tot de premiegrondslag. Bij pensioenregelingen wordt de netto bijtelling van de auto van de zaak bij het bepalen van de pensioengrondslag niet meegenomen. Eventueel kan door middel van een salarisverhoging met daaraan gekoppeld een hogere eigen bijdrage voor de werknemer, indien dit gewenst is, toch pensioen worden opgebouwd over de netto fiscale bijtelling van de auto van de zaak. Verder is bij de lijfrenteaf trek de jaar ruimte gemaximeerd. Als premiegrondslag wordt ten hoogste een bedrag van € 104.806 in aanmerking genomen. Over het meerdere kan men geen jaar ruimte claimen. Vanaf 2009 is echter de beperking van het belastingplan 2008, als gevolg van de invoering van de “Wet Banksparen”¹¹, weer teruggedraaid naar € 153.221.

De tweede pijler echter kent geen absoluut fiscaal plafond voor de opbouw van oudedagsvoorzieningen. Ook de eerder voorgestelde absolute bovengrens van € 185.000 voor pensioenregelingen wordt niet ingevoerd. In de evaluatie van de Wet IB 2001 wordt hier helaas niet op ingegaan. Het kabinet geeft aan dat zij de opbouw mogelijkheden voor zelfstandigen ruim voldoende vindt. Dit wordt ook bevestigd door de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.¹² Blijkbaar is het kabinet van mening dat een werknemer en een directeur-grotaandeelhouder meer pensioen mogen opbouwen dan een zelfstandig ondernemer. Naar mijn mening dient iedere belastingplichtige in Nederland dezelfde fiscale mogelijkheden te hebben om zijn of haar oudedags- en nabestaandenvoorziening op te bouwen. Het feit dat veel zelfstandigen dit momenteel niet optimaal benutten doet feitelijk niet ter zake.

Reserveringsruimte versus inhaal / inkoop mogelijkheden van pensioen

Voor de lijfrenteaf trek bestaat de mogelijkheid om niet benutte jaar ruimte alsnog in te halen door middel van de reserveringsruimte. Deze reserveringsruimte kent echter een beperking omdat maar maximaal zeven jaar mag worden teruggedaan. Verder geldt er een inkomenstoets (17% van de premiegrondslag van het voorafgaande kalenderjaar waarin de reserveringsruimte wordt benut) en een absoluut maximum van € 6.590 (vanaf de leeftijd van 55 jaar € 13.016) per jaar. Heeft iemand in een jaar waarin hij reserveringsruimte wil benutten toevallig te maken met een lage premiegrondslag, dan kan in dat jaar geen reserveringsruimte worden benut, waardoor een deel van de reserveringsruimte verdampt. Erger wordt het nog als het bijvoorbeeld een zelfstandig ondernemer betreft, die een aantal jaren achtereen verlies maakt. Het is niet logisch waarom de reserveringsruimte beperkt wordt tot zeven jaar en dat er sprake moet zijn van een inkomenstoets in het jaar van benutten van de reserveringsruimte en het opnemen van een absoluut maximum. Deze beperkingen zijn er ook niet bij pensioenregelingen. Een ander voorbeeld: een zelfstandige die start met zijn onderneming, en gedurende de eerste jaren verlies maakt, vervolgens wordt een aantal jaren een bescheiden winst gemaakt, heeft in deze periode niet of nauwelijks jaar ruimte (en dus ook voor de toekomst geen reserveringsruimte). Als het na een aantal jaren goed gaat en hij besluit om zijn onderneming om te zetten in een BV, kan hij zijn pensioenbreuk niet meer repareren. De reserveringsruimte en de pensioenregeling bieden

---

¹¹ Wet van 20 december 2007, Stb. 2007, 577, veelal aangeduid met initiatiefwet Depla en Blok.

¹² Brief van 7 september 2007, Pensioenopbouw voor zelfstandigen.

hier geen fiscaal gefacilieerde oplossing. Was dezelfde belastingplichtige direct gestart met een BV, dan zou hij wel zijn pensioenbreuk kunnen repareren, zelfs indien hij pas later besluit om zichzelf een pensioen toe te zeggen. Ook werknemers die in het verleden geen of slechts een beperkte pensioenopbouw hadden, kunnen dit dus niet geheel meer inhalen in de derde pijler. Werknemers met bijvoorbeeld een tekort aan nabestaandendeckking kunnen dit niet fiscaal gefacilieerd door middel van een lijfrente repareren. In de Wet IB 1964 kon een belastingplichtige bij de lijfrenteaf trek gebruik maken van de derde tranche indien er sprake was van een tekort in de opgebouwde oudedagsvoorzieningen of nabestaanden-voorzieningen. Deze regeling was ook opgenomen in het oorspronkelijke wetsvoorstel van het Wet IB 2001. Echter, bij de tweede nota van wijziging is deze regeling geschrapt onder andere in verband met de invoering van een ongetoetste basisruimte. De basisruimte is vanaf 2003 weer geschrapt.

Bij pensioenregelingen kan er wel gebruik worden gemaakt van allerlei inhaal- en inkoopmogelijkheden. In de eerste plaats backservice bij een eindloonsysteem, waarbij tevens de mogelijkheid bestaat om door middel van waardeoverdracht extra dienstjaren in te kopen.

Belangrijk in dit kader is ook dat wanneer iemand een tekort heeft in de nabestaanden-voorziening er in de tweede pijler allerlei mogelijkheden zijn om dit weer in te halen.¹³ Het lijfrenteregime kent deze mogelijkheid ook, maar daar dient de premie te worden gefinancierd uit de jaar- of reserveringsruimte, zodat dit ten koste gaat van de opbouw-mogelijkheden van de oudedagsvoorziening. Een verdere beperking wordt vooral veroorzaakt vanwege het feit dat de reserveringsruimte is beperkt tot maximaal zeven jaar.

Een ander duidelijk voorbeeld is de situatie waarbij een jonge werknemer na zijn studie start met werken en hij in die eerste periode niet of nauwelijks pensioen opbouwt. Na tien jaar besluit hij om voor zichzelf te gaan beginnen. Hij wordt zelfstandig ondernemer. De eerste jaren moet hij fors investeren en een klantenkring opbouwen en maakt daardoor in die eerste jaren eerst verlies en daarna een bescheiden winst. Na vijf jaar draait hij zijn onderneming op volle toeren. Hij heeft nu eindelijk de middelen om geld opzij te zetten voor zijn pensioen. Hier levert het systeem van de reserveringsruimte erg veel beperkingen op. Zou hij zijn onderneming zijn gestart in de vorm van een besloten vennootschap dan had hij ruime mogelijkheden om zijn inmiddels aanzienlijke pensioengaten te dichten.

Bij de evaluatie wordt aangegeven dat de reserveringsruimte nu al problemen geeft bij de berekening. Naar mijn mening een reden te meer om huidige beperkingen bij de reserveringsruimte te schrappen. Het schrappen van de inkomenstoets, absolute toets en beperking in de tijd levert, naast een verruiming, in ieder geval ook een sterke vereenvoudiging op.

---

¹³ Besluit van 22 april 2004, nr. CPP2003/2794M, Uitbreiding begrip dienstdtijd bij nabestaanden- en wezenpensioen op risicobasis.

De jaarlijkse pensioenaangroei (factor A)

Voor de berekening van de jaarruimte dient de pensioenaangroei (factor A), op grond van artikel 3.127, lid 4 Wet IB 2001, te worden gesteld op: *“7,5 keer de aan het onmiddellijk aan het kalenderjaar voorafgaande kalenderjaar toe te rekenen aangroei van het bedrag van de jaarlijkse uitkeringen van de aan de belastingplichtige toekomende aanspraken volgens een pensioenregeling voor zover deze aangroei het gevolg is van de toeneming van de diensttijd in het onmiddellijk aan het kalenderjaar voorafgaande kalenderjaar, met ... buiten aanmerking blijft”*. Bij een pensioenregeling op basis van een beschikbare premie moet voor het bepalen van de factor A de jaarlijkse pensioenpremie worden vermenigvuldigd met een leeftijdsafhankelijke staffel.¹⁴ In de toelichting op dit artikel is aangegeven dat bij een beschikbare premie pensioen de factor A (forfaitair) is gebaseerd op een gezamenlijke premie voor het ouderdomspensioen, de premie voor het nabestaandenpensioen en vrijstelling van premiebetaling bij arbeidsongeschiktheid. Als we uitgaan van een beschikbare premiepensioen gebaseerd op het al eerder genoemde besluit over beschikbare premiestaffels zien we een aantal merkwaardige verschillen.¹⁵

Voorbeeld 1

Ron de Vries, werkzaam bij X Compagnie, heeft een belastbaar loon van € 50.000 in 2007 en 2008. Hij neemt deel aan de pensioenregeling van het bedrijf, een beschikbare premieregeling. Zijn pensioengrondslag voor 2007 bedraagt € 30.000. De Vries is geboren op 9 december 1966. Zijn pensioeningangsdatum is 65 jaar en de premies zijn gebaseerd op het besluit over beschikbare premiestaffels. De werkgever zegt alleen een ouderdomspensioen toe (staffel 1). De factor A is: $\text{€ } 30.000 \times 13,1\% = \text{€ } 3.930 \times 0,14 = \text{€ } 550$.

De jaarruimte 2008 bedraagt hierdoor:

$$17\% \times (\text{€ } 50.000 - \text{€ } 11.155) - (7,5 \times \text{€ } 550) = \text{€ } 2.479$$

Voorbeeld 2

Willem Peeters is geboren op 12 december 1966 en werkzaam bij Bureau ZZ. Hij heeft ook een belastbaar loon van € 50.000 in 2007 en 2008 en neemt deel aan de pensioenregeling van het bedrijf, een beschikbare premie pensioen. Zijn pensioengrondslag voor 2007 bedraagt eveneens € 30.000 en de premies zijn gebaseerd op het besluit over beschikbare premiestaffels. De werkgever zegt naast een ouderdomspensioen ook een direct ingaand bereikbaar nabestaandenpensioen toe (staffel 4). De factor A is: $\text{€ } 30.000 \times 18,3 = \text{€ } 5.490 \times 0,14 = \text{€ } 769$.

De jaarruimte 2008 bedraagt hierdoor:

$$17\% \times 50.000 - \text{€ } 11.155 - (7,5 \times \text{€ } 769) = \text{€ } 836$$

---

¹⁴ Artikel 15, lid 2, onderdeel a, Uitv. Besluit IB 2001.

¹⁵ Zie voor een uitgebreide beschrijving ook mr. P.J.W. Harts, Hoezo oudedagsparaplu?, *WFR* 2003/6546.

Aan de ene kant kan men zeggen: het is logisch dat Willem minder jaarruimte heeft, want hij bouwt meer pensioen op. Echter, de extra premie die Willem betaalt (of die voor hem wordt betaald) is bestemd voor het nabestaandenpensioen.

Uitgangspunt van artikel 15 Uitv. besluit inkomstenbelasting 2001 is een aan een beschikbare premie gerelateerde levenslange inkomensvoorziening bij ouderdom. Hetzelfde doet zich voor bij het al dan niet opnemen van premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid. Wordt geen premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid meeverzekerd in de pensioenregeling dan dient, op basis van het hiervoor genoemde staffelbesluit, de tabel te worden vermenigvuldigd met 0,92. Hierdoor zal de factor A lager worden. Als men besluit om het arbeidsongeschiktheidsrisico buiten de pensioenregeling te verzekeren heeft men dus meer jaarruimte. Ook bij salarisdiensttijdregelingen ontstaan grote verschillen.

Voorbeeld 3

Gerard de Groot is werkzaam bij ABC BV. Ook hij heeft een belastbaar loon van € 50.000 in 2007 en 2008 en neemt deel aan de pensioenregeling bij zijn werkgever, een eindloonregeling, met een opbouwpercentage van 2% en zijn pensioengrondslag voor 2007 bedraagt € 30.000.

De pensioeningangsdatum is 65 jaar. De factor A is: $\text{€ } 30.000 \times 2\% = \text{€ } 600$

De jaarruimte 2008 bedraagt hierdoor:

$$17\% \times (\text{€ } 50.000 - \text{€ } 11.155) - (7,5 \times \text{€ } 600) = \text{€ } 2.104$$

Voorbeeld 4

De pensioenregeling bij ABC BV wordt omgezet van een eindloonregeling naar een middelloonregeling met een opbouwpercentage van 2,25%. De werkgever stelt daarbij dat door gebruikmaking van het hogere opbouwpercentage (0,25%) op de pensioendatum nagenoeg hetzelfde pensioenresultaat wordt bereikt. Door aanpassing van de pensioenregeling wordt de factor A nu: $\text{€ } 30.000 \times 2,25\% = \text{€ } 675$.

De jaarruimte bedraagt hierdoor: $17\% \times (\text{€ } 50.000 - \text{€ } 11.155) - (7,5 \times \text{€ } 675) = \text{€ } 1.541$.

Als we alleen kijken naar het jaar zelf, is het logisch dat er minder jaarruimte is. Immers in het jaar zelf vindt een grotere opbouw van ouderdomspensioen plaats. Zou het salaris altijd op hetzelfde niveau blijven (dus geen salarisverhogingen meer), dan is het nog steeds logisch dat er minder jaarruimte is. Als er sprake is van normale salarisstijgingen ontstaan opeens beperkingen. Bij de aanpassing van de pensioenregeling (van eindloon naar middelloon), waarbij als uitgangspunt gold om op de pensioeningangsdatum op een (nagenoeg) gelijk pensioen uit te komen, zien we dat de jaarruimte opeens fors naar beneden gaat en er via het lijfrenteregime veel minder mogelijkheden bestaan om het ontstane pensioengat te repareren.

Voorbeeld 5

Idem als voorbeeld 3, echter nu is er sprake van een eindlooppensioen met een opbouwpercentage van 1,75%, hetgeen in de praktijk het meeste voorkomt (of voorkwam).

Factor A is nu: € 30.000 x 1,75% = € 525.

De jaarruimte bedraagt hierdoor: 17% x (€ 50.000 -/- € 11.155) -/- (7,5 x € 525) = € 2.666

Wordt nu, zoals bij voorbeeld 3, de eindlooonregeling met een opbouwpercentage van 1,75% omgezet in een middelloonregeling met een opbouwpercentage van 1,75%, dan blijft factor A € 525. Ook de jaarruimte blijft hetzelfde: € 2.666. In het jaar zelf is er geen tekort. Echter door de omzetting naar een middelloonregeling heeft de deelnemer op de pensioendatum een groter pensioentekort. Dit grotere pensioentekort kan hij door middel van een lijfrente niet geheel dichten. Voor het berekenen van de jaarruimte wordt gekeken naar de toename van het ouderdomspensioen in het voorafgaande kalenderjaar (factor A), zonder dat ernaar gekeken wordt wat iemand uiteindelijk op zijn pensioendatum ontvangt.

Aanwendingsmogelijkheden levensloopregeling

Sinds 1 januari 2006 is de (herziene) levensloopregeling in werking getreden. De levensloopregeling maakt het voor werknemers mogelijk om een voorziening op te bouwen die zij kunnen gebruiken voor loonvervanging tijdens een periode van (gedeeltelijk) onbetaald verlof (niet-zijnde ziekteverlof). Op deze manier wordt geprobeerd financiële belemmeringen weg te nemen die werknemers tegenhouden om in bepaalde fases van hun leven onbetaald verlof te nemen. De levensloopregeling kan bijvoorbeeld worden gebruikt voor ouderschapsverlof, zorgverlof, een sabbatical of prepensioenverlof.

Ook bij deze regeling wordt weer een onderscheid gemaakt bij de aanwendingsmogelijkheden tussen de tweede en de derde pijler. Inbreng in een pensioenregeling is met inachtneming van het fiscale kader van de Wet LB 1964 fiscaal geruisloos mogelijk, terwijl inbreng in een lijfrente niet tot de mogelijkheden behoort. Ook hier is sprake van een moeilijk te begrijpen verschil in behandeling.

Waarom zou men belastingplichtigen de mogelijkheid onthouden om (een deel van) het levenslooptegoed om te zetten in een lijfrente, uiteraard met in achtneming van de fiscale kaders die gelden voor de lijfrentepremieaftrek? Zowel in de sfeer van de premieaftrek als in de uitvoeringskant zijn in de Wet IB 2001 voldoende maatregelen ingebouwd om onbedoeld gebruik te voorkomen. Het door de staatssecretaris gebezigde argument dat de regelgeving daardoor ingewikkelder zou worden, is ook hier weer niet overtuigend.

Wat heeft de wetgever wel gedaan

Er gaat bijna geen jaar voorbij of er wijzigt wel iets met betrekking tot het lijfrenteregime. Zo is het initiatiefwetsvoorstel van de Tweede Kamerleden Depla en Blok op 1 januari 2008 in werking getreden waardoor het ook mogelijk is om een lijfrente onder te brengen bij bank of beleggingsinstelling.¹⁶ *Deze regeling beoogt een uitbreiding te geven aan de mogelijkheid om fiscaal gefacilieerd een oudedagsvoorziening op te bouwen via storting op een geblokkeerde spaarrekening bij een bank of een beleggingsrecht bij een beheerder van een beleggingsinstelling. Hiermee ontstaat naar verwachting de door de wetgever beoogde toename van de concurrentie, grotere transparantie in de kostenstructuren en daarmee een kostenverlaging voor de afnemers van de producten, aldus de beide initiatiefnemers.*

Eén aanbeveling uit het rapport Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente heeft de wetgever wel overgenomen. Bij de invoering van de Pensioenwet als vervanging van de Pensioen- en spaarfondsenwet per 1 januari 2007 is in artikel 51 opgenomen dat pensioenuitvoerders een pensioenregister dienen in te richten dat vanaf 1 januari 2011 operationeel is. Dit pensioenregister kan erg behulpzaam zijn bij de bevordering van het pensioenbewustzijn en het in kaart brengen van eventuele pensioentekorten.

Conclusie

Er bestaan nog steeds grote verschillen in de fiscaal gefacilieerde opbouw mogelijkheden tussen pensioenen en lijfrenten. Hierdoor worden belastingplichtigen die voor hun oudedags- en of nabestaandenvoorzieningen geheel of gedeeltelijk zijn aangewezen op het lijfrenteregime, maar ook werknemers met een pensioentekort die dit tekort niet via een vrijwillige module bij de werkgever kunnen (of willen) dichten, beperkt in hun mogelijkheden. Hier is sprake van een evidente disproportionaliteit. Een ondernemer die er voor kiest om zijn onderneming te drijven in de BV vorm heeft nog steeds meer fiscaal gefacilieerde mogelijkheden om een goed pensioen op te bouwen.

De formule voor de berekening van de factor A levert niet meer op dan een schijnprecisie. Zo weegt de factor A van een eindloonregeling even zwaar als die in een middelloonregeling. Bovendien is de AOW-franchise in de berekening van de jaarruimte kleiner dan in pensioenregelingen vereist is en wordt geen rekening gehouden met het feit dat iemand parttime werkzaam is.

Wat ten slotte wel als positief gemeld kan worden is dat de wetgever één van de aanbevelingen van het rapport Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente heeft overgenomen. De pensioenuitvoerders dienen een pensioenregister in te richten dat uiterlijk vanaf 1 januari 2011 operationeel is.

---

¹⁶ Artikel 3.126a Wet IB 2001.

3. Kan het beter met de derde pijler?

*Prof. dr. G.J.B. Dietvorst*¹⁷

In de titel van deze bijdrage ligt besloten dat ik geen enkele twijfel heb over nut en noodzaak van een derde pijler waar een belastingplichtige met toepassing van de omkeerregel een inkomensvoorziening op kan bouwen. De omkeerregel voor pensioen, en dus ook voor lijfrenten, is wat mij betreft onlosmakelijk verbonden met het heffen van inkomstenbelasting waarbij het verteerbaar inkomen belast wordt.

De lijfrente, ook wel het privé-pensioen genoemd, heeft begin jaren negentig van de vorige eeuw met de zogenoemde Brede Herwaardering wat betreft vormgeving een fiscale metamorfose ondergaan. In de aanloop naar de Wet IB 2001 is een uitvoerige discussie gevoerd over de pensioen- of oudedagsparaplu. Het lijfrenteregime vertoont sinds de Brede Herwaardering wat betreft vormgeving steeds meer overeenkomst met het fiscale regime voor het werknemerspensioen in de tweede pijler. De bijspaarmogelijkheid in de tweede pijler heeft er ook aan bijgedragen dat de grenzen tussen de tweede en de derde pijler vervaagd zijn.

De meest recente ingreep was de invoering van het banksparen per 1 januari 2008. Daarmee ging een vroeger gekoesterde wens van banken in vervulling. Omdat momenteel banken en verzekeraars in verreweg de meeste gevallen onderdeel van hetzelfde concern uitmaken was de aandrang om ook fiscaal gefacilieerd een oudedagsvoorziening aan te kunnen bieden de laatste jaren verdwenen. Hoewel het lijfrentesparen bij de bank nog in de kinderschoenen staat, wijst alles er op dat banken een groot deel van de lijfrentemarkt naar zich toe zullen trekken.

Nederlandse derde pijler uniek in EU

Vergelijking van het fiscale kader voor de derde pijler met andere EU-lidstaten laat zien dat het Nederlandse systeem tot de buitencategorie in Europa behoort. Dit geldt zowel wat betreft de hoogte van de maximale aftrek als de wijze waarop het aftrekbare bedrag wordt bepaald. De vergelijking laat zien dat alleen in Nederland de hoogte van de maximale lijfrentepremieaftrek mede wordt bepaald door de opbouw in hetzelfde jaar in de pensioenregeling in de tweede pijler. Aanvankelijk duidde ik het Nederlandse systeem aan als een driepijlersysteem op basis van communicerende vaten.¹⁸ Voortschrijdend inzicht leert mij dat het beter is het Nederlandse systeem te karakteriseren als een driepijlersysteem met een compenserende derde pijler.¹⁹ De oudedags- of pensioenparaplu waar in de aanloop naar de invoering van de Wet IB 2001 over is gesproken, kende in feite een

---

¹⁷ Prof. dr. G.J.B. Dietvorst is als hoogleraar Toekomstvoorzieningen verbonden aan het CompetenceCentre for Pension Research van het Fiscaal Instituut van de Universiteit van Tilburg. Hij is tevens werkzaam bij Achmea.

¹⁸ G.J.B. Dietvorst, *De drie pijlers van toekomstvoorzieningen en belastingen*, Deventer: Kluwer 1994.

¹⁹ G.J.B. Dietvorst, *A multi pillar pension model with a compensating layer*, Tilburg: CompetenceCentre for Pension Research 2007.

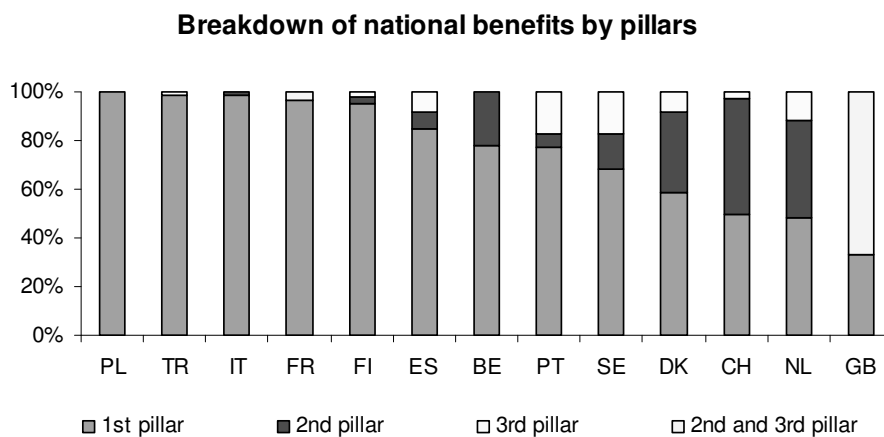

compenserende derde pijler. Toen is overigens ook al het geblokkeerd banksparen bediscussieerd, maar uiteindelijk niet in de wet gekomen.

Andere lidstaten hebben of geen of een vaste gelimiteerde aftrek in de derde pijler. De uitkeringsvoorwaarden komen in die lidstaten niet overeen met de voorwaarden die gelden in de tweede pijler.

Het belang van de derde pijler is niet in alle lidstaten in de Europese Unie gelijk. Dit is niet zo vreemd. Immers, als er een brede eerste pijler en/of tweede pijler is die een adequaat oudedagsinkomen oplevert, is er geen aanleiding om in de derde pijler een aanvullende voorziening te treffen. En als de fiscus geen aftrek verleent voor betaalde lijfrentepremies zal dat zeker niet stimulerend werken voor belastingplichtigen. Onderstaande grafiek geeft een overzicht van het aandeel van de verschillende pijlers in de totale pensioenuitkeringen in dertien lidstaten.²⁰

Benefits in 1st pillar almost everywhere dominant

Uit andere publicaties blijkt dat het aandeel van de derde pijler in alle pensioenuitkeringen “EU-wide” ongeveer 7% is. 100% betrouwbare en eenduidige cijfers zijn niet voorhanden. Het verschil in cijfers lijkt vooral een definitiekwestie te zijn: wat verstaat de betreffende lidstaat onder de tweede en derde pijler. In het Verenigd Koninkrijk was men blijkbaar niet in staat een scherpe scheiding tussen de tweede en de derde pijler aan te brengen.

Kenmerk van de derde pijler is dat het gaat om een vrijwillige voorziening. Als de overheid burgers stimuleert om geld voor later opzij te zetten in een lijfrente door aftrek te verlenen voor betaalde premies kan dat een impuls geven aan de derde pijler. Niet alleen de burger plukt daarvan later de vruchten, maar ook de overheid zelf. Naarmate burgers zelf meer eigen verantwoordelijkheid nemen voor een financieel goed verzorgde oude dag is de kans

²⁰ The role of Insurers in the Provision of Pension Revenue, CEA Statistics no 28, September 2007, <www.cea.eu>.

op armoede na pensionering kleiner en zal men minder snel een beroep doen op de overheidsfinanciën. Een driepijlersysteem waarbij niet teveel eieren in één mandje liggen is in het belang van een gezond en houdbaar pensioenstelsel. Dat de omkeerregel op korte termijn een aanslag is op de overheidsfinanciën is zeker waar, maar op termijn ontvangt de overheid weer de belasting over de ontvangen lijfrentetermijnen. Het beclaimde lijfrentevermogen is in feite een spaarpot voor de overheid. Daarbij heeft de wetgever naar mijn smaak tevens de plicht ervoor te zorgen dat het lijfrentevermogen wordt aangewend waarvoor het bedoeld is: een inkomensvoorziening. De belangen van de burger en de overheid lopen hier naar mijn mening parallel.

Belang derde pijler in Nederland

Hiervoor is aangetoond dat het belang van de derde pijler in Nederland gezien vanuit de inkomenskant van inactieven, vergeleken met andere lidstaten, relatief groot is. Het belang van de derde pijler kan ook via de aftrekzijde benaderd worden.

Caminada en Goudswaard geven het volgende overzicht van de pensioen- en lijfrentepremies.²¹

Premieaftrek (x mld euro)	1990	1992	1995	1997	2000	2001*	2003*
pensioen	4,9	6,2	7,7	8,1	10,9	12,8	18,8
lijfrente	1,5	1,3	2,0	2,7	4,0	4,0	3,3
totaal	6,4	7,5	9,7	10,8	14,9	16,8	22,1

* Schatting

Deze cijfers tonen aan dat de derde pijler door de jaren heen, ondanks de strakker wordende lijfrentevoorwaarden en ondanks een kleine dip na invoering van de Brede Herwaardering in 1992, een niet te verwaarlozen rol speelt. Blijkbaar hebben belastingplichtigen niet alleen behoefte aan aanvullingen op het pensioen in de tweede pijler, maar zijn er in evenzovele gevallen aantoonbare pensioentekorten. In 1992 maakten 338.000 belastingplichtigen gebruik van de lijfrentepremieaftrek. In 1997 werd de grens van één miljoen gepasseerd en in 2000 claimden 1.486 miljoen belastingplichtigen lijfrentepremieaftrek.

Caminada en van Velthoven geven cijfermatig inzicht in het gebruik van de premieaftrek.²² In 1997 maakte 745.000 zelfstandigen van de lijfrentepremieaftrek gebruik en trokken samen (omgerekend naar euro's) zo'n 1 miljard aan premies af. Zij claimden samen 36% van de totale premieaftrek, terwijl in deze groep slechts 6,6% van het aantal personen met een inkomen bevindt.²³ Bovendien is het premiebedrag dat wordt afgetrokken gemiddeld

²¹ K. Caminada en K.P. Goudswaard, 'Pensioenen en de schatkist', *Tijdschrift voor Openbare Financiën* 2003, nr. 5, p. 207-219, <www.law.leidenuniv.nl/general/img/KC2003.04_tcm11-5843.pdf>.

²² K. Caminada, 'Pensioenopbouw via de derde pijler. Beschrijving van de ontwikkeling, omvang en verdeling van premies lijfrenten volgens de Inkomensstatistiek', *Department of Economics Research Memorandum*, 2000.01, Universiteit Leiden. Dit memorandum geeft veel bruikbaar cijfermateriaal over de ontwikkeling van de afgetrokken lijfrentepremies.

²³ In totaal maakte in dat jaar ruim 1 miljoen belastingplichtigen gebruik van de lijfrentepremieaftrek.

genomen meer dan twee keer zo hoog, omdat zij veel vaker dan gemiddeld gebruik maken van de mogelijkheden die boven de basisaftrek uitgaan (destijds: tweede tot en met vijfde lijfrentetranche). Dat is verklaarbaar omdat ondernemers niet in een pensioenregeling deelnemen en dus een groter pensioentekort hebben.

Uit het bovenstaande leid ik wat Nederland betreft af dat:

1. de derde pijler in een reële behoefte van ondernemers voorziet;
2. het pensioenbewustzijn onder ondernemers heel nadrukkelijk aanwezig is;
3. het fiscale systeem werkt zoals het bedoeld is.

Caminada geeft ook aan dat werknemers in de marktsector goed zijn voor 44% van de premieaftrek terwijl het aandeel van ambtenaren niet meer dan 8% is. Deze cijfers zijn volstrekt logisch. De pensioenregeling van ambtenaren is veelal beter dan die voor werknemers in de marktsector.

Kappelle geeft in zijn oratie “Sturen of volgen” het gemiddelde bedrag aan dat vanaf 1992 tot 2001 in aftrek werd gebracht.²⁴ In 1991/1992 was het gemiddelde aftrekbedrag ongeveer € 4.600. In de periode 1994-2000 was er sprake van een stabilisatie op € 3.000. In 2000-2001 daalde het bedrag verder tot € 1630 en € 1570. Deze daling zou mogelijk deels verklaard kunnen worden door het strakker geworden fiscale kader (vooral de uitkeringskant en de sancties bij niet reguliere afwikkeling) en het feit dat steeds minder belastingplichtigen een pensioentekort hadden.²⁵

Het zou interessant zijn om over enige tijd te bezien of de invoering van het lijfrentesparen bij bankinstellingen per 1 januari 2008 heeft geleid tot een aanzuigende werking op de lijfrenteaftrek zoals de wetgever verwachtte. Tijdens de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel dat leidde tot de invoering van de bancaire lijfrente stelde de staatssecretaris van Financiën dat het budgettaire lasten jaarlijks zo’n € 100 miljoen zouden zijn. Is deze voorspelling juist gebleken? Meten is weten nietwaar?

Zoals gezegd is het lastig om een eenduidig beeld te krijgen van het aandeel van ontvangen lijfrentetermijnen in het inkomen na 65 jaar. De grote lijn in verschillende bronnen is dat de verdeling tussen de drie pijlers ongeveer 50-40-10 is. Natuurlijk wijzigen de verhoudingen zich als pensioenregelingen worden versoerd, maar deze grote lijn kan worden gebaseerd op de afgetrokken premies. Het bedrag aan afgetrokken premies is ongeveer een kwart van de bedragen die aan pensioenpremie zijn betaald. Het is dan logisch dat de uitkeringen ook ongeveer een kwart daarvan bedragen.

Uit de statistiek Pensioenaanspraken naar Burgerlijke staat van het CBS blijkt dat de opgebouwde pensioenaanspraken (€ 6150) in de leeftijdscategorie 60-65 lager zijn dan de

---

²⁴ Prof. dr. H.M. Kappelle, Sturen of volgen? Fiscaal instrumentalisme bij pensioenen en lijfrenten, Vrije Universiteit Amsterdam 2005, blz. 23.

²⁵ Het wettelijk recht op waardeoverdracht en het feit dat veel pensioenregelingen volwassen werden (in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw opgestart) kan daarbij een rol gespeeld hebben.

opgebouwde AOW-aanspraken (€ 7550). Dit beeld komt overeen met dat van “Leven in NL”.²⁶ Het gemiddelde pensioeninkomen per pensioenontvangend huishouden bedroeg in 2004 € 22.100. Als we daar de gehuwden AOW van € 15.600 afhalen dan is het aanvullende pensioeninkomen in de tweede en derde pijler € 6.500. Vermeldenswaardig is voorts dat het gemiddeld aanvullend pensioeninkomen voor mannen (€ 10.700) drie keer zo hoog is als voor vrouwen (€ 3.500).

Van welke kant men het ook benadert, de conclusie kan niet anders zijn dan dat de derde pijler in een behoefte voorziet. Globaal genomen is het aandeel van lijfrente-uitkeringen in het inkomen van 65-plussers in Nederland zo’n 10%.

Derde pijler: voor wie en wanneer

Uit de cijfers van Caminada blijkt dat vooral ondernemers gebruik maken van de lijfrentepremieaftrek. Werknemers en zelfstandige beroepsbeoefenaren maken er minder vaak gebruik van. Dat neemt niet weg dat er een aantal situaties en omstandigheden zijn waarin de lijfrentepremieaftrek de aangewezen weg is om een inkomensvoorziening op te bouwen. Ik noem er een aantal. Het gaat bijvoorbeeld om werknemers:

1. die niet onder een pensioenregeling vallen (ongeveer 5% van het aantal werknemers);
2. die gescheiden zijn;
3. die een of meer keren van dienstbetrekking (en pensioenregeling) zijn gewisseld;
4. langere tijd werkloos of arbeidsongeschikt zijn geweest;
5. langere tijd om andere redenen, zoals de opvoeding en zorg voor kinderen, uit het arbeidsproces zijn geweest;
6. die een bescheiden pensioenregeling hebben;²⁷
7. later zijn gaan werken of eerder willen stoppen.

Huidige vormgeving derde pijler

Als ik op zoek ga naar een betere vormgeving van de derde pijler wil dat niet zeggen dat het huidige systeem niet goed zou zijn of niet goed zou werken. Het gaat er wat mij betreft om of het beter, dat wil zeggen rechtvaardiger, zou kunnen en of het toegankelijker gemaakt zou kunnen worden. Het fiscale kader zou volgens mij zo moeten zijn dat iedere belastingplichtige gelijke kansen en gelijke fiscale steun krijgt om een adequate oudedagsvoorziening op te bouwen.

Recent is in verschillende publicaties aangetoond dat er nogal wat verschillen bestaan tussen de tweede en de derde pijler.²⁸ Daarbij is er telkens gepleit voor meer gelijkheid. Een in het oog springend verschil is dat het inkomen dat meetelt voor de opbouw van de

---

²⁶ *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, een gezamenlijke uitgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Sdu Uitgevers 2007, blz. 22 e.v..

²⁷ Het kan zijn dat het opbouwpercentage per dienstjaar bescheiden is of dat het pensioengevend salaris gemaximeerd is. Ten onrechte wordt veelal gedacht dat een werknemer die 40 jaar in een pensioenregeling heeft deelgenomen inclusief de AOW een ouderdomspensioen van 70% van het laatstgenoten loon ontvangt.

²⁸ Rapport Gelijke behandeling Pensioen en Lijfrente, op weg naar een rechtvaardiger en toegankelijker systeem voor lijfrentepremieaftrek, prof. dr. G.J.B. Dietvorst, mr. P.J.W. Harts, prof. dr. P.M.C. de Lange, mr. E. Valk en M.R. Visser, CompetenceCentre for Pension Research, Universiteit van Tilburg 2005. Zie <www.uvt.nl/ccp>.

oudedagsvoorziening in de tweede en de derde pijler niet gelijk is. Zo kent de pensioengrondslag in de tweede pijler geen cijfermatig maximum, terwijl de premiegrondslag in de derde pijler gelimiteerd is. Een ander markant verschil is dat een pensioenregeling op eindloonbasis een backservice kent terwijl het lijfrenteregime die niet kent. Bovendien brengt de aard van de tweede pijler mee dat er niet jaarlijks wordt getoetst of de regeling voldoet, terwijl voor de aftrek in de derde pijler jaarlijks een pensioentekort moet worden aangetoond.

Hoe anders?

Als ik mijn gedachten de vrije loop laat over een andere of aangepaste vormgeving van de derde pijler kom ik op de volgende varianten:

1. Natuurlijk maximum
2. Beperkt natuurlijk maximum
3. Bijschaven huidig regime
4. Zuivere tekortenregeling
5. Life-time faciliteit

Zoals eerder gezegd staat wat mij betreft afschaffing van de omkeerregel voor lijfrenten niet ter discussie.²⁹ Het moet echter worden toegegeven dat een driepijlersysteem zonder omkeerregel voor pensioen en lijfrente de fiscale regelgeving een stuk eenvoudiger maakt. Omdat op het vermogen dat besloten ligt in het pensioen of de lijfrente geen fiscale claim rust, is ook geen regelgeving nodig om die te handhaven en zijn nadere uitkeringsvoorwaarden niet aan de orde. Ondanks deze voordelen ben ik ben geen voorstander van een principiële wijziging op dit punt. Immers het deel van het inkomen dat iemand nu opzij moet leggen voor later, behoort nu niet tot zijn verteerbare inkomen. Het past moeilijk in iemands inkomensbeleving als hij wordt belast voor iets dat hij niet ontvangt, niet kan consumeren en mogelijk nooit zal ontvangen. Wat mij betreft gaat het dus om de vraag hoe het fiscale kader voor de omkeerregel voor lijfrenten vormgegeven moet worden.

Ook wat de wetgever betreft staat de omkeerregel voor pensioenen niet ter discussie. In de nota "Belastingen in de 21-ste eeuw: een verkenning" heeft de wetgever uitvoering gemotiveerd waarom, ondanks de budgettaire aantrekkelijkheid, niet is gekozen om de omkeerregel af te schaffen.³⁰ Afschaffing van de omkeerregel voor pensioenen, lijfrenten en dotaties aan de oudedagsreserve zou in het eerste jaar een grondslagverbreding van ongeveer € 33 miljard opleveren. Vanwege de financieel en sociaal economische risico's en uitvoeringstechnische problemen heeft de wetgever afschaffing van de omkeerregel niet overwogen.

Wat mij betreft is de kans dat lijfrentegelden na emigratie naar een ander land weglekken niet zo relevant in dit verband. Bij de vormgeving van het fiscale kader van lijfrente mogen de

---

²⁹ Het niet verlenen van premieaftrek voor lijfrenten wordt ook wel de uitsluitingsmethode genoemd. Een systeem waarin wel aftrek wordt verleend wordt aangeduid als de aanspraakmethode. Hierna zal ik dit in navolging van de systematiek in de tweede pijler als omkeerregel duiden.

³⁰ *Kamerstukken II 1997/98, 25810, nr. 2, blz. 47 e.v.*

niet-emigranten niet lijden onder het handjevol emigranten. Als de wetgever “verlies” van belastingclaim wil voorkomen dan is aanpassing van het belastingverdrag de aangewezen weg. Of er zou een EU-belastingverdrag moeten komen waarin wordt geregeld dat de bronstaat heffingsbevoegd is. Beide sporen leiden niet tot een snel resultaat.

In geval van emigratie is doorgaans het woonland heffingsbevoegd voor de ontvangen lijfrentetermijnen. Als de wetgever dit niet wenselijk acht, zal dat in nieuwe verdrags-onderhandelingen tot uitdrukking moeten worden gebracht. Bijvoorbeeld door (ook) een heffingsrecht voor termijnen van lijfrenten en afkoopsommen voor Nederland overeen te komen. In een aantal verdragen is daar al sprake van. Ik noem: België, Portugal, Zuid-Afrika, Ghana, Jordanië, Verenigde Arabische Emiraten.

De afspraken in deze verdragen zijn weliswaar niet identiek maar geven Nederland al dan niet onder bepaalde voorwaarden over periodieke uitkeringen (België, Portugal, Polen) of alleen over afkoopsommen het heffingsrecht.

1. Natuurlijk maximum

Het idee van een natuurlijk maximum is begin jaren negentig van de vorige eeuw in het kader van de wijziging van het fiscale regime voor onderhoudsverplichtingen (beter bekend onder de naam Brede Herwaardering) voorgesteld. Het idee was dat er geen wettelijk maximum aan de aftrek voor lijfrentepremies zou zijn. Iedereen kon en mocht in dat idee zoveel lijfrentepremie betalen en in mindering op het inkomen brengen als hij wilde. Vanwege een mogelijk buitenlandlek heeft het natuurlijk maximum het staatsblad niet gehaald, maar heeft de gemoederen zowel in de politiek als in de fiscale wereld bezig gehouden. Toch blijft de gedachte interessant.

De Memorie van toelichting bij het wetsvoorstel Brede Herwaardering licht toe welk afwegings-proces belastingplichtige bij het afwegingsproces zullen maken.

“Een belastingplichtige die overweegt een voor aftrek in aanmerking komende lijfrentepremie te betalen zal derhalve de volgende factoren tegen elkaar afwegen:

- a. wat is de gewenste omvang van mijn onderhoudsvoorziening, rekening houdend met de reeds aanwezige voorzieningen;*
- b. hoeveel kan ik van mijn actuele inkomen opofferen voor de onderhoudsvoorziening, rekening houdend met hetgeen voor consumptie nodig is;*
- c. hoe lang zal ik, of zullen mijn echtgenoot of partner en kinderen, van de voorziening kunnen genieten;*
- d. hoe groot is de kans, rekening houdend met de relevante risicofactoren, dat de onderhoudsvoorziening inderdaad gaat vloeien.”*

Een belangrijk element van het fiscale kader bij het natuurlijk maximum is dat vrije opname van de afgezonderde middelen in de vorm van afkoop contractueel is uitgesloten. Bovendien is een andere handeling in strijd met de voorwaarden fiscaal niet aantrekkelijk.

2. Beperkt natuurlijk maximum

Een beperkt natuurlijk maximum – van bijvoorbeeld € 25.000 – heeft het beste van twee werelden in zich.³¹ Door toch een wettelijk maximum aan de aftrekbare lijfrentepremies te stellen worden manipulaties, inkomensplanning en onbedoeld gebruik geheel uitgesloten (of slechts op beperkte schaal mogelijk). Een beperkt natuurlijk maximum is in feite een toetsvrije aftrek.

Een beperkt natuurlijk maximum brengt geen enkel rekenwerk met zich mee en is dus laagdrempelig. Omdat het afgezonderde vermogen uitsluitend in de vorm van periodieke uitkeringen kan worden genoten, en dus de achterkant goed dichtgetimmerd is zoals in het huidige regime, kan van onbedoeld gebruik geen sprake zijn.

Ook Kappelle stelt in zijn oratie “Sturen of volgen”³² dat het systeem inmiddels aan der achterkant dermate hecht is dichtgetimmerd dat er echt geen euro meer kan worden afgetrokken, die niet in de vorm van een belaste periodieke uitkering wordt terugontvangen. Hij ziet dan ook geen reden om de voorkant (aftrekzijde) gedetailleerd te regelen. Hij concludeert dan ook dat van oneigenlijk gebruik van de fiscale faciliteiten niet of nauwelijks sprake is. Kappelle is van mening dat de gemiddelde Nederlander heel goed zelf in staat is om te bepalen of en hoeveel lijfrentepremie hij af wil trekken en niet meer af zal trekken dan hij echt nodig heeft. Hij kan zijn euro's immers alleen maar in de vorm van belaste periodieke uitkeringen terugzien. Hij spreekt zich niet uit voor een natuurlijk maximum, maar gezien het bovenstaande wijst hij een dergelijke benadering niet af.

Nadeel van een fragmentarische aanpak, alleen de derde pijler wordt aangepast, is dat verschillen tussen tweede en de derde pijler blijven bestaan. Van een betere afstemming is geen sprake. Dit laat overigens onverlet dat een beperkt natuurlijk maximum de aandacht verdient.

3. Bijschaven huidig regime

Wetgeving is nooit af. Onderhoud zal natuurlijk altijd plaats moeten vinden. Het aanpassen van de huidige regelgeving is voor de wetgever als laaghangend fruit. Het is hier niet de plaats om op alle wensen op dit punt in te gaan. Dat is al eerder gedaan bij de evaluatie van de Wet IB 2001 en in het rapport Gelijke behandeling.³³ Ik volsta met enkele punten te noemen.

Zo is wat mij betreft de cijfermatige kant (aftrekbedragen en imputatie) van de stakingslijfrente aan een heroverweging toe. Herinvoering van een toetsvrije basisaftrek zou het lijfrenteregime aanzienlijk toegankelijker en eenvoudiger maken. Merkwaardig is dat de factor A van een deelnemer in een eindloonregeling even zwaar meetelt als de factor A in

---

³¹ Dit bedrag komt ongeveer overeen met de maximale aftrek die er nu is in de jaarruimte.

³² Prof. dr. H.M. Kappelle, Sturen of volgen? Fiscaal instrumentalisme bij pensioenen en lijfrenten, Vrije Universiteit Amsterdam 2005, blz. 25.

³³ Zie Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente Op weg naar een rechtvaardiger en toegankelijker systeem voor lijfrentepremieaftrek. Prof. dr. G.J.B. Dietvorst, Mr. P.J.W. Harts, Prof. dr. P.M.C. de Lange, Mr. E. Valk, M.R. Visser, Universiteit van Tilburg. Zie <www.uvt.nl/ccp>.

een middelloonregeling. Sterker nog, omdat in veel gevallen het percentage per dienstjaar in een eindloonregeling lager is dan bij een middelloonregeling telt de factor A bij een eindloonregeling praktisch gezien minder zwaar dan bij een middelloonregeling. Daar zou iets op gevonden moeten worden.

Hoe hoger het bedrag van de toetsvrije basisaftrek hoe meer men in de buurt komt van een beperkt cijfermatig natuurlijk maximum.

4. Tekortenregeling

Een benadering langs de weg van de zuivere tekortenregeling vraagt een meer fundamentele ingreep. Het leidt echter wel tot een integrale benadering van de drie pijlers. Dat is ook het geval in de pensioen- of oudedagsparaplu. Deze kan op twee manieren worden vormgegeven. De eerste is dat iedere belastingplichtige jaarlijks een gemaximeerd deel van zijn arbeidsinkomen in de tweede en derde pijler samen met toepassing van de omkeerregel opzij kan zetten. De tweede is de benadering via de weg van de zuivere tekortenregeling.

De gedachte van de zuivere tekortenregeling is als volgt. De wetgever bepaalt, anders dan bij het (beperkt) natuurlijk maximum, wat het ambitieniveau is dat men fiscaal wil begeleiden. Vervolgens wordt jaarlijks gezien welk oudedagspensioen (en partnerpensioen) bij het inkomen in dat jaar past. Daarvan wordt afgetrokken wat op dat moment is opgebouwd. Het verschil dat resteert mag dan tot de pensioendatum met toepassing van de omkeerregel worden opgebouwd.

Voor deze benadering is al eerder gepleit in het rapport "Gelijke behandeling pensioen en lijfrente". Toen (2005) werd in het rapport opgemerkt:

"Hoewel deze regeling de meest zuivere is, is het op dit moment nog een brug te ver om deze door te voeren. Een combinatie van verschillende pensioenregelingen (salarisdiensttijd en beschikbare premieregelingen) maakt deze regeling erg lastig uitvoerbaar. Alleen in combinatie met een goed functionerend pensioenregister, waarin alle aanspraken uit de eerste, tweede en derde pijler zijn opgenomen, is een dergelijk systeem realiseerbaar. In dit pensioenregister moeten de opgebouwde aanspraken geadministreerd worden en de burger moet er rechtstreeks toegang tot krijgen. Daarbij zou het het meest praktisch zijn wanneer dit register door de overheid (Belastingdienst) zou worden uitgevoerd. Naar verwachting is een dergelijk systeem zeker op korte termijn niet voorhanden. Dit maakt de aanspraakbenadering momenteel een minder geschikt alternatief."

Inmiddels is in de Pensioenwet bepaald dat uiterlijk 1 januari 2011 er een goed functionerend pensioenregister moet zijn. De voorbereidingen daartoe zijn in volle gang. Dit maakt dat de zuivere tekortenregeling meer dan ooit in het vizier komt.

Voorbeeld

Leeftijd belastingplichtige: 45 jaar

Arbeidsinkomen € 100.000

Verwacht pensioen op leeftijd (incl.AOW en lijfrente) € 55.000 -/-

-----

Tekort € 15.000

Aftrekbare lijfrentepremie (bijvoorbeeld) € 9.000

Dit bedrag is bepaald op grond van de in de wet of uitvoeringsbesluit opgenomen factoren en is gebaseerd op de premie die aan een verzekeraar verschuldigd is. In een lijfrentesysteem dat zich richt op het ambitieniveau van 70% van het laatstverdiende (arbeids)inkomen is een maximumgrens voor de aftrekbare premie niet aan de orde.

Deze methode vertoont gelijkenis met de derde tranche ter berekening van de lijfrentepremieaftrek zoals die gold in de jaren 1992-2001. Wat betreft de actuele pensioenregeling wordt er daarbij van uitgegaan dat deze ongewijzigd wordt voortgezet. Levert dit minder op dan 70% dan mag het verschil door middel van gelijkblijvende premies worden aangevuld. Deze maximale premies, die onoverkomelijk enige grofheid in zich zullen hebben, worden in een tabel opgenomen in de wet of in een uitvoeringsbesluit. Daar wordt aangegeven welk bedrag aan lijfrentepremie bij een bepaalde leeftijd per € 1.000 tekort als uitgave voor inkomensvoorziening in aftrek mag worden gebracht. Het spreekt voor zich dat deze leeftijdsafhankelijke premie hoger is, naarmate de leeftijd van betrokkene hoger is. De aftrekbare premie zal voldoende moeten zijn om bij een bank of verzekeraar het tekort te dekken.

Een inhaalaf trek of tekortenregeling is hierbij niet aan de orde, omdat de premieaftrek wordt berekend die voldoende is om het tekort in gedurende de nog resterende actieve jaren op te vullen. Een inhaalelement of backservice is inherent aan deze benadering. Geheel nieuw is een dergelijke benadering niet. In de Wet op de vermogensbelasting 1964 was de oudedagvrijstelling gebaseerd op dezelfde basisgedachte. Voor de berekening van het bedrag aan oudedagvrijstelling moest men daarbij ook uitgaan van de fictie dat de bestaande pensioenregeling en lijfrenteovereenkomsten tot de einddatum ongewijzigd voortgezet zouden worden. Kapitaalverzekeringen met lijfrenteclausule moesten daarbij vertaald worden naar periodiek inkomen. Ook voor deze methode is een aantal pensioengegevens – andere dan nu bij de opgave van de factor A – nodig. Bovendien vergt deze methode ook het nodige rekenwerk. Zo zullen bijvoorbeeld beschikbare premieregelingen extra hoofdbreken kosten vanwege de onzekere uitkomsten. Beschikbare premieregelingen moeten immers worden vertaald naar pensioenuitkeringen. Bovendien weegt een eindloonregeling met niet-geïndexeerde uitkeringen even zwaar als die met voorwaardelijke of onvoorwaardelijke indexering.

Over deze methodiek wordt in de nota “Belastingen in de 21-ste eeuw: een verkenning”³⁴ opgemerkt dat deze ingewikkelder is dan de methode waarbij de in het betreffende jaar opgebouwde aanspraken het uitgangspunt zijn.

5. Life-time faciliteit

Bij een life-time faciliteit zijn verschillende varianten denkbaar.

De eerste is dat iedereen tijdens zijn actieve periode een bedrag ten laste van zijn inkomen kan brengen om te reserveren voor zijn oude dag. Het zou daarbij moeten gaan om een bedrag dat nodig is om op bijvoorbeeld leeftijd 65 een levenslange inkomensvoorziening te realiseren. Denkbaar is dat iedereen maximaal € 1.000.000 in een tijdsbestek van 40 jaar als uitgaven voor onderhoudsvoorziening in mindering van zijn inkomen kan brengen. Daarbij zal het dus zo zijn dat degene die eerder begint een hogere voorziening kan realiseren. De ondernemer die dus tijdens zijn actieve periode geen of weinig middelen heeft om opzij te zetten zal zijn stakingswinst ervoor kunnen gebruiken. Begint hij eerder dan zal de uiteindelijke voorziening in dit systeem hoger zijn.

De tweede variant is dat het benodigde doelvermogen uitgangspunt is. Daarbij mag de contante waarde van de afgezonderde gelden niet meer bedragen dan men op leeftijd 65 nodig heeft voor een door de wetgever maximaal fiscaal te begeleiden oudedagsvoorziening. Stel dat de wetgever maximaal € 100.000 aan pensioenopbouw wil faciliteren en dat het benodigde vermogen daarvoor op leeftijd 65 € 1,5 miljoen is. De contante waarde daarvan neemt jaarlijks toe.

Een life-time faciliteit heeft onder meer vanwege de grofheid mijn voorkeur niet.

Conclusie

- De vraag die bij de Interpolis Pensioenlezing 2008 centraal staat is of de derde pijler een volwaardige pijler met toekomst is. Mijn antwoord is volmondig: ja. De derde pijler is een bescheiden onderdeel van het Nederlandse pensioenstelsel. Ongeveer 10% van het inkomen van 65-plussers bestaat uit lijfrenten en zo’n 1 miljoen belastingplichtigen maken gebruik van de lijfrentepremieaftrek. Vooral voor ondernemers en zzp-ers vervult de derde pijler een belangrijke rol.
- Zoals opgemerkt is het niet zo dat het huidige lijfrentekader niet goed of onrechtvaardig zou zijn. Het kan beter, en daar gaat het mij om. Het meest zuiver is volgens mij een fiscaal kader gebaseerd op de tekortenregeling. Als dat zou betekenen dat we nog enkele jaren, tot dat het pensioenregister operationeel is, vooruit moeten met het huidige regime, zou ik dat er graag voor over hebben.
- ‘Second best’ is wat mij aangaat (voorlopig) de invoering van een beperkt natuurlijk maximum onder handhaving van de rest van het fiscale kader.

---

³⁴ *Kamerstukken II 1997/98, 25 810, nr. 2.*

- Bij een toenemende pensioenbewustheid en versoering van pensioenregelingen zal de derde pijler steeds meer compensatie moeten bieden. Om die rol goed te kunnen vervullen zal de derde pijler wel aangepast of geheel vernieuwd moeten worden. Sleutelwoorden zijn daarbij gelijke behandeling met pensioen, eenvoud en toegankelijkheid. Een volwassen derde pijler draagt bij aan een evenwichtig en goed uitgebalanceerd driepijlersysteem waarin niet alle eieren in één mandje liggen.
- In een eerlijker en rechtvaardiger pensioensysteem krijgt iedere belastingplichtige gelijke kansen en gelijke ondersteuning bij de opbouw van zijn oudedagsvoorziening. Zover is het nog lang niet. Ondernemers en werknemers worden immers niet gelijk behandeld. Wat mij betreft moeten we toe naar een arbeidsvormneutraal pensioensysteem. Daarbij krijgt iedere belastingplichtige ongeacht de vorm waarin hij zijn arbeid verricht dezelfde fiscale ondersteuning.

4. Lijfrente en levensloop hand in hand in de derde pijler

*P.J. Conneman*³⁵

De toekomstige ontwikkeling van zowel het lijfrenteregime als het levensloopregime moet naar mijn mening worden gezien in economisch perspectief. Wat is het maatschappelijke nut van de beide regelingen in een omgeving die gekenmerkt wordt door een toenemende spanning op de arbeidsmarkt als gevolg van de vergrijzing, de ontgroening en een stijgende behoefte aan zorg? In deze bijdrage zal ik ervoor pleiten de fiscale spaarfaciliteiten voor de lijfrente en de levensloopregeling te integreren tot een robuuste spaarfaciliteit in de derde pijler voor perioden van inkomensderving in zowel de actieve als de postactieve fase van het leven.

Maatschappelijke ontwikkelingen en levensloop

Vergrijzing en ontgroening

De Europese economische perspectieven worden voor een belangrijk deel bepaald door de vergrijzing en de ontgroening. De gemiddelde leeftijd van de (beroeps)bevolking stijgt snel. Vroeg of laat zorgt deze trend voor een krapte op de arbeidsmarkt. Daaraan doet niet af dat wij momenteel aan de vooravond van een onafwendbare recessie staan. Dit zal in een aantal sectoren wellicht leiden tot enig uitstel van executie. Maar over de gehele breedte genomen zullen bedrijven het steeds moeilijker krijgen voldoende personeel met de gewenste opleiding te werven en aan zich te binden. De uitdaging in de komende jaren is de arbeidsparticipatie te verhogen.

Toenemende zorgbehoefte

Door de vergrijzing en de noodzaak tot een hogere participatiegraad in het arbeidsproces, zal de behoefte aan verder geprofessionaliseerde zorgfaciliteiten toenemen. Het betreft hier niet alleen faciliteiten voor de zorgverlening aan langdurige zieken en ouderen (mantelzorg), maar ook faciliteiten voor de zorg voor en de opvoeding van kinderen (kinderopvang en ouderschapsverlof). Deze ontwikkelingen zorgen voor een zeker spanningsveld omdat een toenemende zorgbehoefte tot een verminderde inzet van het beschikbare arbeidspotentieel leidt. Het zoeken naar een werkbaar optimum zal daarom centraal moeten komen te staan.

Flexibilisering arbeidsvoorwaarden

In het streven zo veel mogelijk het hoofd te kunnen bieden aan de gevolgen van de toenemende spanning op de arbeidsmarkt, zullen de arbeidsvoorwaarden (verder) moeten worden geflexibiliseerd om het werknemers mogelijk te maken een gezond evenwicht tot stand te brengen tussen werk, zorg en ontspanning. En er moet vooral voor worden gewaakt

---

³⁵ Peter Conneman is principal bij Mercer (Nederland) B.V. Hij heeft bij het schrijven van deze bijdrage gebruik gemaakt van het door hem en prof. dr. A.L. Bovenberg opgestelde rapport 'Naar één fiscale regeling voor inkomensderving' dat in juni 2007 is verschenen en onder andere integraal is gepubliceerd in *Mercer Signaal Extra* van juli 2007 en in *WFR* 6726 van 19 juli 2007.

dat het zorgvuldig opgebouwde en nadien goed onderhouden menselijk kapitaal niet optimaal wordt benut en vroegtijdig wordt afgeschreven.

Emancipatie werknemers

Een ander, niet te verwaarlozen aspect van een toenemende spanning op de arbeidsmarkt betreft de omslag van een werkgeversmarkt naar een werknemersmarkt. Waar de werkgever veelal in het verleden de dienst uitmaakte ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden, krijgt de werknemer steeds meer te zeggen over de voorwaarden waaronder hij bereid is bij een werkgever te komen werken. Een grotere eigen verantwoordelijkheid voor de werknemer (emancipatie) is hiervan een onvermijdelijk gevolg, ongeacht de vraag of de werknemer dit wel wenst of aankan. Omdat we vanuit een cultuur komen waarin werknemers min of meer gewend waren en erop vertrouwden dat de werkgever alles wel goed zal hebben geregeld, zal het emancipatieproces niet zonder slag of stoot verlopen. Daarom zal een goede begeleiding, onder andere door de overheid en de werkgever, noodzakelijk blijken te zijn.

Levensloopregeling als 'Haarlemmer olie'

De levensloopregeling kan als individuele spaarregeling een belangrijke rol spelen bij enerzijds de emancipatie van de werknemer en anderzijds een verdere flexibilisering van arbeidstijd en arbeidsduur, met name voor wat betreft de ruil tussen tijd en geld. Om deze rol beter tot zijn recht te laten komen, zal de levensloopregeling snel moeten uitgroeien tot een spaarregeling die adequaat kan inspelen op de behoefte aan flexibiliteit bij ieders eigen streven naar een lang en gezond arbeidzaam leven. Daartoe zou de levensloopregeling – die thans weinig meer is dan een soort verlofregeling – al dan niet stapsgewijs moeten worden uitgebreid en omgebouwd tot een robuuste regeling voor iedere vorm van inkomensderving. Inclusief de mogelijkheid om het spaarsaldo aan te wenden voor een meer gelijkmatige overgang van de actieve naar de postactieve levensfase, in plaats van de huidige abrupte afrekening op de leeftijd van 65 jaar.

Levensloop nieuwe stijl

Integratie spaarloonregeling en levensloopregeling

Ik ben een groot voorstander van het regeringsvoornemen de spaarloonregeling te integreren met de levensloopregeling. Dat blijkt echter niet eenvoudig te zijn. Alle belanghebbenden hebben hun wensen op tafel gelegd. De werknemers willen bij een integratie van beide regelingen de fiscale voordelen van de huidige spaarloonregeling behouden. De werkgevers willen op hun beurt zo snel mogelijk af van de huidige 25% eindheffing over het ingelegde spaarloon. Dat leidt echter voor de overheid – ook belanghebbende – tot een financieringsprobleem. De overheid wil dat een eventuele integratie budgetneutraal geschiedt omdat nu eenmaal geen of slechts weinig middelen voorhanden zijn om iets extra's te doen. Dus zal het niet alleen moeilijk worden om de genoemde werkgeversheffing van 25% te laten vervallen, maar ook om de fiscale voordelen van de spaarloonregeling te vertalen in een andersoortige fiscale stimulans vooraf, in het jaar van sparen. Uiteraard zijn de uitvoerders ook belanghebbende. Zij voelen er weinig voor om met extra uitvoeringslasten

te worden opgescheept. Geschiedt dit toch, dan heeft dit gevolgen voor de te vergoeden rendementen. In de loop der tijd zijn diverse integratievarianten de revue gepasseerd. Zij hadden echter zonder uitzondering het nadeel dat zij in hun streven zo veel mogelijk aan de wensen van alle belanghebbenden tegemoet te komen, weinig transparant en soms administratief complex waren. Als transparantie en uitvoerbaarheid echter hoog in het vaandel staan, zullen alle belanghebbenden water in de wijn moeten doen. Als dit niet gebeurt, treedt er een uiterst ongewenste stagnatie op in het moderniseringstraject van de levensloopregeling en blijft er naar mijn mening maar een mogelijkheid over en dat is de spaarloonregeling zo snel mogelijk afschaffen. De regeling wordt immers op dit moment veeleer gezien als een fiscaal douceurtje dan als een regeling waarmee het duurzame bezit van werknemers wordt bevorderd. In feite wordt de spaarloonregeling slechts ervaren als een instrument waarmee ongeveer € 600 loon belastingvrij kan worden genoten. En uitsluitend met het oog op dit fiscale voordeel, hoeft de spaarloonregeling niet te blijven bestaan. Daartoe zijn immers andere mogelijkheden voorhanden. Te denken valt aan een verhoging van de arbeidskorting. Met het afschaffen van de spaarloonregeling komt voor werkgevers een einde aan de door hen als onrechtvaardig ervaren eindheffing van 25% over de ingelegde spaargelden. En de uitvoerders kunnen zich dan, verlost van de spaarloonregeling, volledig richten op de uitvoering van een gemoderniseerde levensloopregeling die maar een beperkt aantal administratieve handelingen kent.

Randvoorwaarden modernisering levensloopregeling

Het uitbreiden van de bestedingsdoelen, de inlegmogelijkheden en/of de kring van deelnemers zal niet mogelijk blijken te zijn als de fiscaliteit van de levensloopregeling uitsluitend is geregeld in de Wet op de loonbelasting omdat niet in alle gevallen en onder alle omstandigheden sprake zal zijn van een dienstbetrekking. Daarom zal de levensloopregeling tevens een plaats moeten krijgen in afdeling 3.7 Wet IB 2001, alwaar de uitgaven voor inkomensvoorzieningen worden geregeld. Tevens leidt de omstandigheid dat een deel van de levenslooptransacties zich buiten de beïnvloedingssfeer van de werkgever zal afspelen, ertoe dat financiële instellingen, in plaats van de werkgever, een grote rol zullen moeten vervullen bij de uitvoering van de regeling.

Uitbreiding bestedingsdoelen

De levensloopregeling moet naar mijn mening op termijn uitgroeien tot een voorziening die kan worden aangewend bij iedere vorm van inkomensderving. Hierbij valt niet alleen te denken aan inkomensderving die rechtstreeks voortvloeit uit de thans in de wet opgenomen verlofmogelijkheden, maar bijvoorbeeld ook bij inkomensderving ten gevolge van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Het levensloopsaldo moet dan aangewend kunnen worden als aanvulling op (en niet in de plaats van!) de wettelijke uitkeringen. Mensen hoeven dan geen schulden op te bouwen terwijl ze ook nog een saldo op hun levenslooptrekening hebben staan. Ook inkomensderving als gevolg van demotie en (deeltijd)pensionering (ook na 65 jaar) zou als erkend bestedingdoel moeten worden aangemerkt.

Ook aanwending na 65 jaar!

In de huidige regelgeving van de levensloopregeling is vastgelegd dat het spaarsaldo moet worden aangewend vóór de leeftijd van 65 jaar. Een eventueel resterend saldo wordt ineens belast tegen het marginale belastingtarief dat voorafgaand aan het bereiken van de 65-jarige leeftijd van toepassing is. Weliswaar biedt de wet de (theoretische) mogelijkheid om een eventueel resterend levensloopsaldo op een belastingvriendelijke wijze over te hevelen naar de pensioenregeling, maar in veel gevallen zal dit weinig soulaas bieden omdat de pensioenregeling daartoe geen of te weinig mogelijkheden biedt. Voor mensen met een levensloopsaldo gaat van de verplichte fiscale afrekening op 65 jarige leeftijd een stimulans uit om vóór het bereiken van de 65-jarige leeftijd onder aanwending van het levensloopsaldo te stoppen met werken. In het kader van de toenemende spanning op de arbeidsmarkt is dat niet wenselijk. Door de kunstmatige scheiding tussen 65- en 65+ weg te nemen lopen de actieve en de postactieve fase van het leven meer vloeiend in elkaar over; het fenomeen deeltijd-pensioen is in feite niets anders dan een instrument waarmee wordt beoogd een geleidelijke overgang te realiseren van de actieve naar de post actieve fase van het leven.

Uitbreiding inlegmogelijkheden

Naast de reguliere jaarlijkse inleg, moet ook een meer incidentele inleg mogelijk worden gemaakt. Een goed voorbeeld is de gouden handdruk, uiteraard met inachtneming van dezelfde condities en voorwaarden als in de huidige wet- en regelgeving. Het storten van de ontslagvergoeding kan als een logisch gevolg worden gezien van het voornemen in het regeerakkoord om het levensloopsaldo ook te mogen gebruiken om de periode tussen twee banen of de overgang naar deeltijdwerk te overbruggen. De huidige stamrechtvrijstelling kan dan worden geïntegreerd in de levensloopregeling. Het plaatsen van de levensloopregeling in de Wet op de inkomstenbelasting maakt het ook mogelijk dat een werknemer aan het einde van het jaar nog kan storten. Dan heeft de werknemer een beter overzicht of hij nog stortingen kan doen in plaats van dat hij van te voren wordt verplicht om zich vast te leggen op periodieke stortingen uit het loon. Deze extra mogelijkheid om aan het einde van het jaar te bezien of er nog beschikbare middelen zijn voor een fiscaal aftrekbare storting verklaarde vroeger de ongekennde populariteit van lijfrentekoopsompolissen. De mogelijkheid extra storingen te verrichten afhankelijk van de beschikbaarheid van middelen maakt de levensloop toegankelijker voor lagere inkomens.

Uitbreiding kring van deelnemers

Er zijn geen goede redenen om zelfstandigen en ondernemers buiten de levensloopregeling te houden. Ook zij zullen immers worden geconfronteerd met noodzakelijke zorgtaken voor kinderen, ouderen en/of zieken als gevolg waarvan de capaciteit tot het verwerven van winst of inkomen wordt aangetast. En ook zij lopen het risico in inkomen achteruit te gaan als gevolg van (sterk) teruglopende bedrijvigheid of zelfs werkloosheid, dan wel (gedeeltelijke) arbeidsongeschiktheid. En ook de zelfstandige zal op enig moment zijn activiteiten afbouwen of beëindigen omdat zijn leeftijd hem daartoe noopt. Kortom, redenen genoeg om de levensloopregeling ook open te stellen voor zelfstandigen en ondernemers. De bredere

aanwendingsmogelijkheid van het levensloopsaldo als gevolg van de uitbreiding van de regeling tot een voorziening voor inkomensderving maakt het ook beter mogelijk de groep potentiële deelnemers uit te breiden tot de gehele werkende populatie, zonder uitzonderingen. Er hoeft immers niet meer te worden getoetst op verlof als de bestedingsmogelijkheden worden uitgebreid tot inkomensderving in het algemeen, wat juist bij deze categorieën deelnemers op uitvoeringsproblemen zou stuiten.

Integratie levensloop nieuwe stijl met derde pijler oudedagsparen

Hierboven is voorgesteld levenslooppiddelen ook na 65 jaar te kunnen inzetten. Op den duur zou het ook mogelijk moeten zijn om levensloop geheel te integreren met vrijwillig sparen voor het pensioen via derde pijler producten. Materieel gezien houdt dit in dat niet alleen levenslooppiddelen na 65 mogen worden ingezet maar dat uitkeringen uit vrijwillige 3^e-pijler producten ook voor 65 mogen worden genoten (zolang men voldoet aan de criteria voor inkomensderving).

Het integreren van het lijfrente- en het levenslooppregime heeft als voordeel dat we geen verschillende soorten geblokkeerde spaarrekeningen krijgen. Het voorkomt een onnodige verkokering en neemt bovendien de kunstmatige scheiding tussen 65- en 65+ weg. Daar komt bij dat het uitermate wrang is als iemand die gedurende zijn actieve periode om een of andere reden wordt geconfronteerd met een inkomensdaling en geen levensloopsaldo heeft om deze inkomensdaling op te vangen, maar wel beschikt over een aanzienlijk saldo op zijn lijfrentespaarrekening, dat hij echter hiervoor niet mag gebruiken. Weliswaar geldt dat in beginsel ook voor pensioenvermogen dat is opgebouwd in de tweede pijler, maar dan spreken we veelal over een verplichte deelname die voortvloeit uit de arbeidsovereenkomst, terwijl in de derde pijler sprake is van vermogensvorming op basis van vrijwillig genomen, particuliere beslissingen.

Een integratie van het levenslooppregime en het lijfrenteregime zal naar verwachting er niet toe leiden dat te weinig gespaard zal worden voor een goede oudedagsvoorziening, met als gevolg dat een beroep wordt gedaan op inkomensafhankelijke regelingen. Iedereen zal zo veel mogelijk streven naar een min of meer evenwichtige inkomensverdeling vóór en ná 65 jaar. Daar komt bij dat we in Nederland geen inkomensafhankelijke AOW kennen die sparen voor de oude dag zou ontmoedigen. En ook het lagere fiscale tarief na 65 door de (gedeeltelijke) vrijstelling van AOW premie bevordert sparen voor na 65jaar.

Banksparen en levensloop

In de lijfrentesfeer is recentelijk het banksparen geïntroduceerd. Onder voorwaarden kan een bedrag worden gestort op een geblokkeerde spaarrekening voor de postactieve periode en als lijfrentepremie in aftrek worden gebracht. De levenslooppregeling biedt op dit moment de mogelijkheid om onder voorwaarden op een geblokkeerde bankrekening te sparen voor een aantal, met name genoemde omstandigheden die zich kunnen manifesteren tijdens de actieve periode. Het ligt voor de hand de beide spaarmogelijkheden te combineren tot één

robuuste spaarmogelijkheid die als een voorziening voor inkomensderving kan worden gebruikt in zowel de actieve als de post actieve periode. Juist nu (a) een halt wordt toegeroepen aan de in het verleden steeds langer wordende postactieve periode, (b) een geleidelijke verschuiving wordt beoogd naar de actieve periode, (c) de derde pijler-voorzieningen aan betekenis inboeten (zie hieronder) en (d) de levensloopregeling aan maatschappelijke betekenis wint, ligt een integratie van de beide spaarmogelijkheden voor de hand.

Lijfrenten

Hoewel tot nu toe in deze bijdrage de nadruk is gelegd op de levensloopregeling als bancaire product, is het gestelde van overeenkomstige toepassing op de levensloopregeling als verzekeringsproduct. En ook is het geenszins de bedoeling de mogelijkheid tot het sluiten van een lijfrenteverzekering niet langer mogelijk te maken, doch veeleer daarin niet langer een onderscheid te maken. Indien gewenst, zou op ieder moment (een deel van) het levensloopsaldo fiscaal geruisloos moeten kunnen worden aangewend voor de aankoop van een van de thans toegestane lijfrentevormen. Onder fiscaal geruisloos wordt in dit kader verstaan zonder belastingheffing over de opname uit de levensloopregeling én zonder aftrek van de premie voor de lijfrente. Een dubbele aftrek (eerst aftrek voor de storting in de levensloopregeling en nadien aftrek voor de lijfrentepremie) is dus niet mogelijk.

Huidig belang derde pijler voor werknemers

De huidige systematiek van lijfrentepremieaftrek heeft in de afgelopen jaren voor werknemers veel aan betekenis ingeboet. Dat begon al met de Brede Herwaardering, werd doorgezet bij de Wet op de inkomstenbelasting 2001 en kreeg zijn meest recente ‘voltooiing’ met de afschaffing van de voor iedereen geldende toetsingsvrije aftrek. Thans resteren nog een aftrekmogelijkheid als in enig jaar sprake is van een pensioentekort (jaarruimte), een beperkte inhaalmogelijkheid op grond waarvan de in de afgelopen zeven jaar niet genoten jaarruimte alsnog geëffectueerd kan worden (inhaalruimte) en enkele ondernemersfaciliteiten. Op deze plaats beperk ik mij tot de betekenis van de jaarruimte en de inhaalruimte voor werknemers. De ondernemersfaciliteiten komen later aan de orde.

De tendens van in betekenis afnemende lijfrentepremieaftrekmogelijkheden voor werknemers zal zich in de toekomst alleen maar versterken. Enerzijds wordt dit veroorzaakt door het langer doorwerken waardoor mensen minder behoefte zullen hebben om te sparen voor een vervroegde uittrekking. Anderzijds zijn ook de pensioentekorten overeenkomstig de fiscale wet- en regelgeving aanzienlijk teruggebracht. Dit is voor een belangrijk deel veroorzaakt door de optimalisering van de jaarlijkse opbouw in veel tweede-pijler pensioenregelingen als reactie op de invoering van de Wet VPL. In appendix 1 is een vereenvoudigd voorbeeld opgenomen van een berekening van de huidige aftrekmogelijkheden voor een werknemer die participeert in een 2% eind- of middelloonregeling. De uitkomsten laten de relatief geringe betekenis van de lijfrenteaftrek voor een werknemer zien.

Zelfstandigen en derde pijler

Voor ondernemers en zelfstandigen is de lijfrentepremieaftrek in de derde pijler nog wél steeds een belangrijke, in veel gevallen zelfs de enige, mogelijkheid om te sparen voor een oudedagsvoorziening. Zowel vanuit de fiscale oudedagsreserve (FOR) als vanuit de stakingswinst kunnen fiscaal geruisloos bedragen worden aangewend voor de aankoop van lijfrentes. En daarnaast geldt voor hen de jaarruimte en de inhaalruimte die ook voor werknemers open staat. Bij ondernemers en zelfstandigen wordt de jaarruimte echter niet verminderd met de pensioenaangroei, maar met de dotatie aan de FOR. De FOR kan in zijn huidige opzet blijven voortbestaan. Verminderingen kunnen zonder belastingheffing worden aangewend voor een lijfrente, doch kunnen ook worden gestort in de levensloopregeling. En hetzelfde geldt voor de omzetting van stakingswinst. Als echter wordt gekozen voor een lijfrente, dan impliceert dit per definitie een oudedagsvoorziening. Als wordt gekozen voor storting in de levensloopregeling, dan is het ook mogelijk om tijdens de actieve fase van het leven in een voorkomend geval van inkomensderving te beschikken over de gespaarde middelen en op enig moment nadien het resterende saldo hetzij om te zetten in een lijfrente dan wel vanaf de levenslooprekening gefaseerd bedragen op te nemen als voorziening voor de oude dag.

Maximale inleg

Voor het maximaal in enig jaar te sparen bedrag moeten eerst de huidige spaarmogelijkheden in beeld worden gebracht. De maximale lijfrentepremieaftrek bedraagt 17% van de premiegrondslag. De premiegrondslag bestaat uit het gezamenlijke bedrag van de winst uit onderneming, het belastbare loon en het belastbare resultaat uit overige werkzaamheden, een en ander onder aftrek van een franchise. De aldus in aanmerking te nemen premiegrondslag kent een maximum. In voorkomend geval moet bij de berekening van de maximaal aftrekbare premie rekening worden gehouden met de waardeaan groei van het pensioen en de dotatie aan de FOR. De maximale storting in de levensloopregeling bedraagt 12% van het ongelimiteerde loon.

Een van de gedragseffecten van de voorgestane robuuste en geïntegreerde regeling is een aanzienlijke toename van het aantal deelnemers. Om budgettaire redenen zal daarom een maximum moeten worden gesteld aan de inleg. Deze maximering zal zowel zijn weerslag dienen te krijgen in de grondslag als in het percentage. In de lijfrentesfeer is al sprake van een maximale premiegrondslag, doch in de levensloopsfeer wordt de inleg niet beperkt door een maximaal in aanmerking te nemen loon. Het is pleitbaar in de geïntegreerde regeling een maximum grondslag in te voeren die gelijk is aan de maximum premiegrondslag voor de lijfrentepremieaftrek. De belangrijkste doelgroep voor de geïntegreerde levensloopregeling ligt immers niet bij de Nederlanders met een relatief hoog inkomen. Zij zitten veelal niet om andere dan fiscale redenen op de levensloopregeling te wachten. Zij kunnen indien gewenst via Box 3 sparen.

Een eenvoudige optelsom van de beide maximum percentages zou leiden tot een inlegmogelijkheid van ten hoogste 29% van de gemaximeerde grondslag. Door een toestroom van nieuwe deelnemers, onder andere als gevolg van het toetreden van ondernemers en zelfstandigen, zal het uit budgettaire overwegingen noodzakelijk blijken ook het percentage van de maximale inleg in de geïntegreerde levensloopregeling wat lager vast te stellen. Een wat lager maximum percentage is ook gerechtvaardigd door een grotere bestedingsvrijheid. Een deelnemer kan in voorkomend geval immers zowel vóór als ná het bereiken van de 65-jarige leeftijd opnames doen uit de levensloopregeling, waardoor het spaargeld meer liquide wordt. Vooralsnog zou uitgegaan kunnen worden van een maximum percentage van 25% van de gemaximeerde grondslag. In appendix 2 is een cijfermatige uitwerking opgenomen van een vergelijking van de huidige aftrekmogelijkheden en die op grond van dit voorstel. Hieruit blijkt dat de levensloopregeling ook op deze manier beter toegankelijk wordt voor lagere inkomens, zoals gewenst in het regeerakkoord. Deze grotere ruimte voor lagere inkomens wordt gefinancierd uit een beperking van de ruimte voor de hogere inkomens.

In de geïntegreerde levensloopregeling zal in voorkomend geval bij de berekening van de maximaal aftrekbare stortingsmogelijkheden rekening moeten worden gehouden met de waardeaanwinst van het pensioen en de dotatie aan de FOR. In zoverre verandert er niets ten opzichte van de huidige berekening van de lijfrentepremieaftrekmogelijkheden.

Door de jaarlijkse inleg te reguleren, lijkt het niet langer noodzakelijk een absoluut maximum saldo van 210% van het inkomen te hanteren voor de geïntegreerde levenslooprekening. Het mogelijke risico van oneigenlijk gebruik, taxplanning en tariefarbitrage is door de begrenzing aan de inleg beperkt. En overigens zou een dergelijk maximum afbreuk doen aan de mogelijkheid de levensloopregeling ook te gebruiken als oudedagsvoorziening.

Conclusie

Er zijn diverse redenen om de levensloopregeling te laten uitgroeien tot één robuuste spaarfaciliteit die voor meer doelen kan worden aangewend. Daarvoor is het eerst nodig de spaarloonregeling te beëindigen onder toekenning van een extra arbeidskorting. Een volgende stap is de uitbreiding van de levensloopregeling van een verlofregeling voor werknemers naar een inkomensdervingverzekering voor werknemers en zelfstandigen. Zo kan ook de start van een eigen bedrijf of de periode tussen twee banen worden overbrugd. Door deze transformatie krijgt de levensloop een plaats in de IB en krijgen financiële instellingen een centralere plaats bij de uitvoering van de geblokkeerde spaarregeling. Stortingen via de IB worden dan ook mogelijk. Om blijvende arbeidsdeelname over het volledige arbeidzame leven te ondersteunen dient het mogelijk te worden het levensloop-saldo ook ná het bereiken van de leeftijd van 65 jaar te benutten. Daarnaast kunnen aanvullende voorwaarden worden gesteld om te bevorderen dat het gebruik van de levensloopregeling voor vroegpensioen wordt toegespitst op deeltijd pensioen. Deze transformatie van een verlofregeling naar een inkomensdervingverzekering maakt uiteindelijk de volledige integratie van levensloopsparen met oudedagsparen via de derde pijler mogelijk.

Appendix 1

Berekening van de mogelijkheid tot lijfrentepremieaftrek voor een werknemer die deelneemt aan een middelloonregeling met een jaarlijkse opbouw van 2% (cijfers 2007).

Pensioengevend loon	30.000	40.000	60.000	80.000	130.000	160.000	200.000	300.000
Af: franchise	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>	<u>11.872</u>
Pensioengrondslag	18.128	28.128	48.128	68.128	118.128	148.128	188.128	288.128
Pensioenaangroei (2%)	363	563	963	1.363	2.363	2.963	3.763	5.763
Persoonlijk inkomen	30.000	40.000	60.000	80.000	130.000	160.000	200.000	300.000
Af: franchise	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>	<u>10.990</u>
Premiegrondslag	19.010	29.010	49.010	69.010	119.010	149.010	189.010	289.010
Maximale premiegrondslag						149.010	150.957	150.957
17% premiegrondslag	3.232	4.932	8.332	11.732	20.232	25.332	25.663	25.663
Af: 7,5x pensioenaangroei	<u>2.723</u>	<u>4.223</u>	<u>7.223</u>	<u>10.223</u>	<u>17.723</u>	<u>22.223</u>	<u>28.223</u>	<u>43.223</u>
Maximale premieaftrek	509	709	1.109	1.509	2.509	3.109	nihil	nihil

Voor een werknemer die deelneemt aan een beschikbare premieregeling, resulteert een overeenkomstig beeld. Zowel vanuit economisch perspectief als vanuit fiscaal perspectief heeft de fiscaalvriendelijke lijfrente voor werknemers dus weinig materiële toekomst-mogelijkheden.

Appendix 2

Berekening van de verschillen tussen enerzijds de som van de huidige fiscale aftrekmogelijkheid van de premie lijfrente en de storting in de levensloopregeling en anderzijds de voorgestelde fiscale aftrekmogelijkheid van de storting in de levensloopregeling waarin de lijfrente is geïntegreerd (cijfers 2007).

Huidig

<i>Pensioengevend loon</i>	<i>30.000</i>	<i>40.000</i>	<i>60.000</i>	<i>80.000</i>	<i>130.000</i>	<i>160.000</i>	<i>200.000</i>	<i>300.000</i>
<i>Af: franchise</i>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>
<i>Pensioengrondslag</i>	<i>18.128</i>	<i>28.128</i>	<i>48.128</i>	<i>68.128</i>	<i>118.128</i>	<i>148.128</i>	<i>188.128</i>	<i>288.128</i>
<i>Pensioenaangroei (2%)</i>	<i>363</i>	<i>563</i>	<i>963</i>	<i>1.363</i>	<i>2.363</i>	<i>2.963</i>	<i>3.763</i>	<i>5.763</i>
 <i>Persoonlijk inkomen</i>	 <i>30.000</i>	 <i>40.000</i>	 <i>60.000</i>	 <i>80.000</i>	 <i>130.000</i>	 <i>160.000</i>	 <i>200.000</i>	 <i>300.000</i>
<i>Af: franchise</i>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>	<u><i>10.990</i></u>
<i>Premiegrondslag</i>	<i>19.010</i>	<i>29.010</i>	<i>49.010</i>	<i>69.010</i>	<i>119.010</i>	<i>149.010</i>	<i>189.010</i>	<i>289.010</i>
<i>Max. premiegrondslag</i>	<i>19.010</i>	<i>29.010</i>	<i>49.010</i>	<i>69.010</i>	<i>119.010</i>	<i>149.010</i>	<i>150.957</i>	<i>150.957</i>
<i>17% premiegrondslag</i>	<i>3.232</i>	<i>4.932</i>	<i>8.332</i>	<i>11.732</i>	<i>20.232</i>	<i>25.332</i>	<i>25.663</i>	<i>25.663</i>
<i>Af: 7,5x pensioenaangroei</i>	<u><i>2.723</i></u>	<u><i>4.223</i></u>	<u><i>7.223</i></u>	<u><i>10.223</i></u>	<u><i>17.723</i></u>	<u><i>22.223</i></u>	<u><i>28.223</i></u>	<u><i>43.223</i></u>
<i>Maximale premieaftrek</i>	<i>509</i>	<i>709</i>	<i>1.109</i>	<i>1.509</i>	<i>2.509</i>	<i>3.109</i>	<i>nihil</i>	<i>nihil</i>
<i>Levensloop</i>	<u><i>3.600</i></u>	<u><i>4.800</i></u>	<u><i>7.200</i></u>	<u><i>9.600</i></u>	<u><i>15.600</i></u>	<u><i>19.200</i></u>	<u><i>24.000</i></u>	<u><i>36.000</i></u>
<i>Levensloop + lijfrente</i>	<i>4.109</i>	<i>5.509</i>	<i>8.309</i>	<i>11.109</i>	<i>18.109</i>	<i>22.309</i>	<i>24.000</i>	<i>36.000</i>

Nieuw

<i>Pensioengevend loon</i>	<i>30.000</i>	<i>40.000</i>	<i>60.000</i>	<i>80.000</i>	<i>130.000</i>	<i>160.000</i>	<i>200.000</i>	<i>300.000</i>
<i>Af: franchise</i>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>	<u><i>11.872</i></u>
<i>Pensioengrondslag</i>	<i>18.128</i>	<i>28.128</i>	<i>48.128</i>	<i>68.128</i>	<i>118.128</i>	<i>148.128</i>	<i>188.128</i>	<i>288.128</i>
<i>Pensioenaangroei (2%)</i>	<i>363</i>	<i>563</i>	<i>963</i>	<i>1.363</i>	<i>2.363</i>	<i>2.963</i>	<i>3.763</i>	<i>5.763</i>
 <i>Persoonlijk inkomen</i>	 <i>30.000</i>	 <i>40.000</i>	 <i>60.000</i>	 <i>80.000</i>	 <i>130.000</i>	 <i>160.000</i>	 <i>200.000</i>	 <i>300.000</i>
<i>Grondslag (max.)</i>	<i>30.000</i>	<i>40.000</i>	<i>60.000</i>	<i>80.000</i>	<i>130.000</i>	<i>150.957</i>	<i>150.957</i>	<i>150.957</i>
<i>25% x grondslag</i>	<i>7.500</i>	<i>10.000</i>	<i>15.000</i>	<i>20.000</i>	<i>32.500</i>	<i>37.739</i>	<i>37.739</i>	<i>37.739</i>
<i>Af: 7,5x pensioenaangroei</i>	<u><i>2.723</i></u>	<u><i>4.223</i></u>	<u><i>7.223</i></u>	<u><i>10.223</i></u>	<u><i>17.723</i></u>	<u><i>22.223</i></u>	<u><i>28.223</i></u>	<u><i>43.223</i></u>
<i>Levensloop + lijfrente</i>	<i>4.777</i>	<i>5.777</i>	<i>7.777</i>	<i>9.777</i>	<i>14.777</i>	<i>15.516</i>	<i>9.516</i>	<i>nihil</i>

Vershil

<i>Nieuw</i>	<i>4.777</i>	<i>5.777</i>	<i>7.777</i>	<i>9.777</i>	<i>14.777</i>	<i>15.516</i>	<i>9.516</i>	<i>nihil</i>
<i>Oud</i>	<u><i>4.109</i></u>	<u><i>5.509</i></u>	<u><i>8.309</i></u>	<u><i>11.109</i></u>	<u><i>18.109</i></u>	<u><i>22.309</i></u>	<u><i>24.000</i></u>	<u><i>36.000</i></u>
<i>Vershil</i>	<i>668</i>	<i>268</i>	<i>-532</i>	<i>-1.332</i>	<i>-3.332</i>	<i>-6.793</i>	<i>-14.484</i>	<i>-36.000</i>

Het inkomen waarbij het voordeel van de nieuwe regeling ten opzichte van de oude regeling omslaat in een nadeel ligt bij € 46.707,50 (dus fractioneel boven het maximum dagloon voor 2007).

Sparen wordt aantrekkelijker voor de relatief lagere inkomens (tot maximum dagloon). Naar mate het inkomen stijgt, nemen de relatieve, en op enig moment ook de absolute spaarmogelijkheden af. Daar staat grotere bestedingsvrijheid tegenover en ook het vervallen van de 210% grens.

De nieuwe regeling levert bij een inkomen van € 263.467 of meer geen spaarmogelijkheid meer op. Dit is naar onze mening niet bezwaarlijk omdat men bij inkomens op dit niveau veelal niet op de levensloopregeling zit te wachten en kan sparen via Box 3.

5. De Riester-Rente: een succesvolle ontwikkeling van de derde pijler?

*Mr. G.M.C.M. Staats*³⁶

De derde pijler. Omkeerregel. Begrippen die in Nederland al lange tijd de normaalste zaak van de wereld zijn. Bij onze oosterburen is dat nog niet zo ingeburgerd. Pas de laatste jaren raakt Duitsland ook gewend aan 'die dritte Säule' en 'nachtgelagte Besteuerung'. Dit heeft alles te maken met de demografische ontwikkelingen en de invoering van de Riester-Rente.³⁷

Inleiding

Ook op dit moment is de eerste pijler de belangrijkste pijler in het Duitse systeem van toekomstvoorzieningen. Nog steeds is het zo, dat de meeste werknemers op dit moment, anders dan in bijvoorbeeld Nederland, feitelijk hun volledige oudedagsvoorziening ontvangen uit de eerste pijler.³⁸ Toch is het de bedoeling dat hier langzamerhand verandering in zal komen.

Voornamelijk om de welbekende demografische redenen heeft ook de Duitse wetgever maatregelen genomen. De verantwoordelijkheid voor het regelen van een adequate toekomstvoorziening komt (iets) meer bij het individu te liggen. De eerste pijler (die Gesetzliche Rentenversicherung) is enigszins beperkt vanaf 1 januari 2002, waarbij tegelijkertijd de Riester-Rente is geïntroduceerd.³⁹ Daar waar oorspronkelijk een inkomen van ongeveer 70% van het gemiddelde inkomen uit de eerste pijler kwam, wordt dat hierdoor verlaagd naar ongeveer 67% en wellicht zelfs lager.

Deze wettelijke hervorming had drie doelstellingen:⁴⁰

1. de totale bijdrage aan het publieke pensioensysteem mag niet verder verhogen;
2. de stabiliteit van de hoogte van pensioenen moet gewaarborgd zijn voor de lange termijn;
3. de beperking van het publieke pensioenstelsel wordt gecompenseerd in mogelijkheden in de tweede en derde pijler.

---

³⁶ Mr. G.M.C.M. Staats is verbonden aan het CompetenceCentre for Pension Research van het Fiscaal Instituut van de Universiteit van Tilburg alsmede werkzaam op het Bureau Vaktechniek van BDO CampsObers Accountants en Belastingadviseurs.

³⁷ Een onderdeel van de Riester-Rente heeft ook betrekking op het benutten van het kapitaal voor de eigen woning. In het kader van deze bijdrage bespreek ik dat niet.

³⁸ A. Börsch-Supan, C. Wilke, The German Public Pension System: How it was, how it will be, NBER Working Paper Series, Working Paper 10525, National Bureau of Economic Research, Cambridge, May 2004, p. 1.

³⁹ Altersvermögensgesetz 2001.

⁴⁰ Börsch-Supan, p. 29.

De Riester-Rente, genoemd naar Walter Riester, de toenmalige Minister van Werkgelegenheid en Sociale Zaken, maakt het belastingplichtigen mogelijk het gemis aan eerste pijlerpensioen te compenseren. Volgens art. 10a EStG zijn juist de belastingplichtigen die recht hebben op de Gesetzliche Rentenversicherung ook de belastingplichtigen die recht hebben op de faciliteiten van de Riester-Rente. Het gaat hier om een doelgroep van ongeveer 35 miljoen mensen. Het is voor alle duidelijkheid niet verplicht om de beperking in de eerste pijler te compenseren met een Riester-Rente. Belastingplichtigen zijn hier vrij in.

Hoofdpijnen Riester-Rente

Op dit moment kan worden gesteld, dat deze relatief nieuwe faciliteit populair is. Hoewel de Riester-Rente geheel vrijwillig is, waren er medio 2008 meer dan 11 miljoen Riester-Renten gesloten.⁴¹ Hiermee is niet gezegd, dat de conclusie is dat de Riester-Rente succesvol is (zie hierna).

De Riester-Rente wordt gestimuleerd door de Duitse overheid en wetgever. Onder voorwaarden is het mogelijk premieaftrek te krijgen, maar vooral de bijdrage van de overheid is de grootste stimulans. Het is zo, dat vooral belastingplichtigen met lagere inkomens, maar ook belastingplichtigen met kinderen een bijdrage krijgen van de overheid, die oploopt tot meer dan 80%.⁴² Zie ook de tabel hierna.

De Duitse wetgever stelt uiteraard voorwaarden aan de Riester-Rente. Deze voorwaarden zijn, onder andere, de volgende.⁴³

- de uitkeringen mogen niet ingaan voor het 60^e levensjaar;
- de uitkeringen moeten levenslang zijn;
- de uitkeringen moeten gelijk blijven of stijgen. Een daling is dus niet toegestaan;
- bij het starten van de uitkeringen mag 30% van het tegoed ineens worden uitgekeerd (lump-sum);
- het is mogelijk om aanvullende risico's zoals het overlijdensrisico en/of het arbeidsongeschiktheidsrisico mee te verzekeren. Dit gaat dan ten koste van het tegoed dat aangewend wordt voor de oudedagsvoorziening;
- de begunstigden voor het overlijdensdeel van de Riester-Rente zijn de echtgenoot en/of de kinderen, waarvoor de belastingplichtige recht heeft op kinderbijslag;
- kleine tegoeden (maandelijks uitkering minder dan € 24,85) zijn afkoopbaar bij het ingaan van de termijnen;
- de Riester-Rente kan niet worden overgedragen aan een derde.

---

⁴¹ Ministerie van Werkgelegenheid en Sociale Zaken, 2 juni 2008.

⁴² Börsch-Supan, p. 40-43. De overheidsbijdrage loopt uiteen van grofweg 24 % tot 90%.

⁴³ Zie § 1 Gesetz über die Zertifizierung von Altersvorsorgeverträgen (AltZertG).

Ook stelt de Duitse overheid regels aan de aanbieders van de Riester-Rente. Toegestane aanbieders zijn banken (spaarrekening), verzekeraars (lijfrenteverzekering) of andere financiële instellingen (fondsvorming). De aanbieders van dergelijke producten zijn niet helemaal vrij in de inhoud van het product. Een bijzondere voorwaarde is dat de uiteindelijke uitkering minimaal het bedrag moet zijn, dat is ingelegd door de belastingplichtige (incl. de bijdrage die wordt verstrekt door de overheid). Als binnen het product aanvullende risico's zijn meeverzekerd, moet minimaal 85% van de ingelegde premies uiteindelijk aanwezig zijn voor de oudedagsvoorziening. Daarnaast heeft de aanbieder ook nog informatie-verplichtingen ten opzichte van de belastingplichtige.⁴⁴

Enerzijds is het naar mijn mening een goede regeling dat minimaal de inleg door de aanbieders gegarandeerd moet worden. Anderzijds mag men ook niet uit het oog verliezen, dat door inflatie de werkelijke waarde van deze inleg na verloop van jaren, minder groot wordt. Dit effect is het kleinst bij bankinstellingen. Zij geven namelijk ook een bepaalde rente op het tegoed, zodat inflatiegevolgen daarmee geheel of gedeeltelijk gecompenseerd worden. Ook verzekeraars vergoeden rente, echter minder dan bij banken. Bij de overige instellingen, waarbij voornamelijk belegd wordt, is het minimale bedrag gegarandeerd, maar is het vervolgens de vraag hoe de beurs zich ontwikkelt.⁴⁵

Omdat aanbieders aan deze verplichtingen moeten voldaan, dienen de door hen ontwikkelde producten ook voorgelegd te worden aan de autoriteiten om goedkeuring te krijgen.⁴⁶ Eerst daarna mag het product aan de markt worden aangeboden.

Zoals gezegd moeten de uitkeringen levenslang zijn. Vergelijkbaar met het banksparen in Nederland, geldt ook in Duitsland dat een bank niet in staat is een levenslange uitkering te garanderen. Voor een levenslange uitkering is het nodig dat actuariael gerekend wordt, waarbij rekening gehouden wordt met de sterftekansen van de deelnemer(s). Om hieraan tegemoet te komen heeft de Duitse wetgever bepaald, dat banken tot 85 een uitkering garanderen, maar dat tegelijkertijd een deel van het tegoed wordt aangewend om het langlevensrisico af te dekken. Hierdoor ontstaat toch een levenslange uitkering.

Stimulansen

Om belastingplichtigen te motiveren een Riester-Rente aan te schaffen kent de Duitse wetgeving twee verschillende faciliteiten.

---

⁴⁴ Onder andere over de kosten in het product, maar ook een jaarlijkse opgave van het tegoed, zie § 7 AltZertG.

⁴⁵ Zie ook: www.renten-fakten.de: Krisenfestigkeit: Unterscheide bei Riester- und RürüP-Rente, 15. Oktober 2008.

⁴⁶ § 1 (1) AltZertG.

Overheidsbijdrage

Het eerste element houdt in, dat deelnemers aan de Riester-Rente in aanmerking komen voor een overheidsbijdrage. Naast de inleg van de deelnemer zelf, legt ook de Duitse overheid een bedrag in. Dit bedrag wordt dan rechtstreeks in het spaar- of beleggingstegoed van de deelnemer gestort.

In 2008 is de maximale overheidsbijdrage € 154 per belastingplichtige. Gehuwden kunnen het dubbele bedrag ontvangen. Daarnaast wordt dit bedrag verhoogd voor elk kind dat deze belastingplichtige heeft. Dit bedrag was aanvankelijk € 185 per kind, maar is in 2008 verhoogd tot € 300 per kind.

Met betrekking tot de eigen inleg geldt in 2008 dat de belastingplichtige minimaal vier procent van zijn inkomen van het voorafgaande jaar in moet leggen in de Riester-Rente. Dit is het bedrag inclusief de overheidsbijdrage. Zowel de inleg als de overheidsbijdrage is vanaf de introductie van de Riester-Rente geleidelijk verhoogd.⁴⁷

Het resultaat van dit systeem is, dat vooral belastingplichtigen met een laag inkomen een relatief kleine eigen inleg moeten doen, om toch de volledige overheidsbijdrage te ontvangen. Zoals eerder aangegeven kan de overheidssubsidie bij belastingplichtigen met een laag inkomen (of belastingplichtigen met kinderen) tot ongeveer 80% van de totale inleg. De minimuminleg per jaar is € 60.

Premieaftrek

Naast de overheidsbijdrage is het onder voorwaarden ook mogelijk dat de eigen inleg van de belastingplichtige als persoonlijke verplichting aftrekbaar is.⁴⁸ Deze premieaftrek is vooral interessant en daarvoor relevant voor belastingplichtigen met een hoger inkomen. Het maximale aftrekbare bedrag in 2008 is € 2.100.

Omdat de inleg aftrekbaar is en er een overheidsbijdrage wordt verstrekt, zijn de uitkeringen uit de Riester-Rente volledig belastbaar. Ook deze omkeerregel kan als een voordeel worden beschouwd, daar het niet zelden zo is, dat het belastingtarief op het moment van uitkeren lager is dan op het moment van sparen.⁴⁹ Daarnaast kan belastinguitstel ook gezien worden als een voordeel.

In de onderstaande grafiek is opgenomen wat het aandeel is van de overheidssubsidie in het totale spaarbedrag. Hierbij valt direct op dat dit erg hoog is (> 90%) bij lage inkomens met

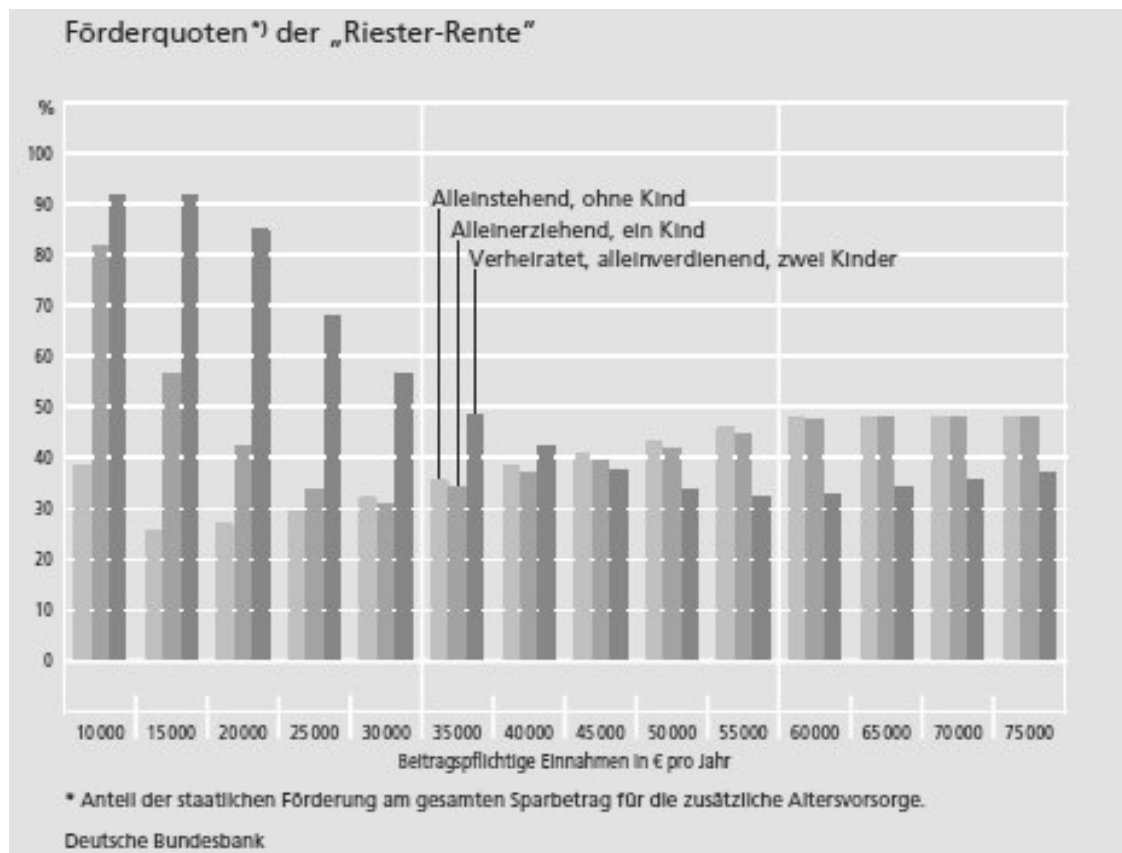
---

⁴⁷ De zogenaamde Riester-Treppe.

⁴⁸ Zie § 10a, § 79 ff. EStG.

⁴⁹ Börsch-Supan, p. 35.

kinderen), substantieel lager bij de middeninkomens en weer wat hoger bij hoge inkomens (een zogenaamde U-vorm dus).⁵⁰

Vereenvoudigingen

Vanaf 2005 zijn er substantiële vereenvoudigingen doorgevoerd in de Riester-Rente. De wetgeving tot op dat moment werd als bijzonder lastig ervaren.⁵¹ Door deze wetswijziging hoeft een belastingplichtige niet meer zelf de aanvraag voor de overheidsbijdrage te doen. Het is mogelijk de verzekeringsmaatschappij de opdracht te geven die voor en namens hem te doen. Daarnaast is het geheel van regels wat flexibeler geworden. Zo is het bijvoorbeeld niet meer nodig dat er ieder jaar wordt ingelegd. Wel wordt over het jaar waarin niets wordt betaald ook geen overheidsbijdrage verstrekt.

Opmerkelijk is te constateren dat na deze vereenvoudigingsoperatie er een aanzienlijke stijging is van verkochte Riester-Renten.⁵² Met name ook de belastingplichtigen met lagere inkomens worden nu bereikt.

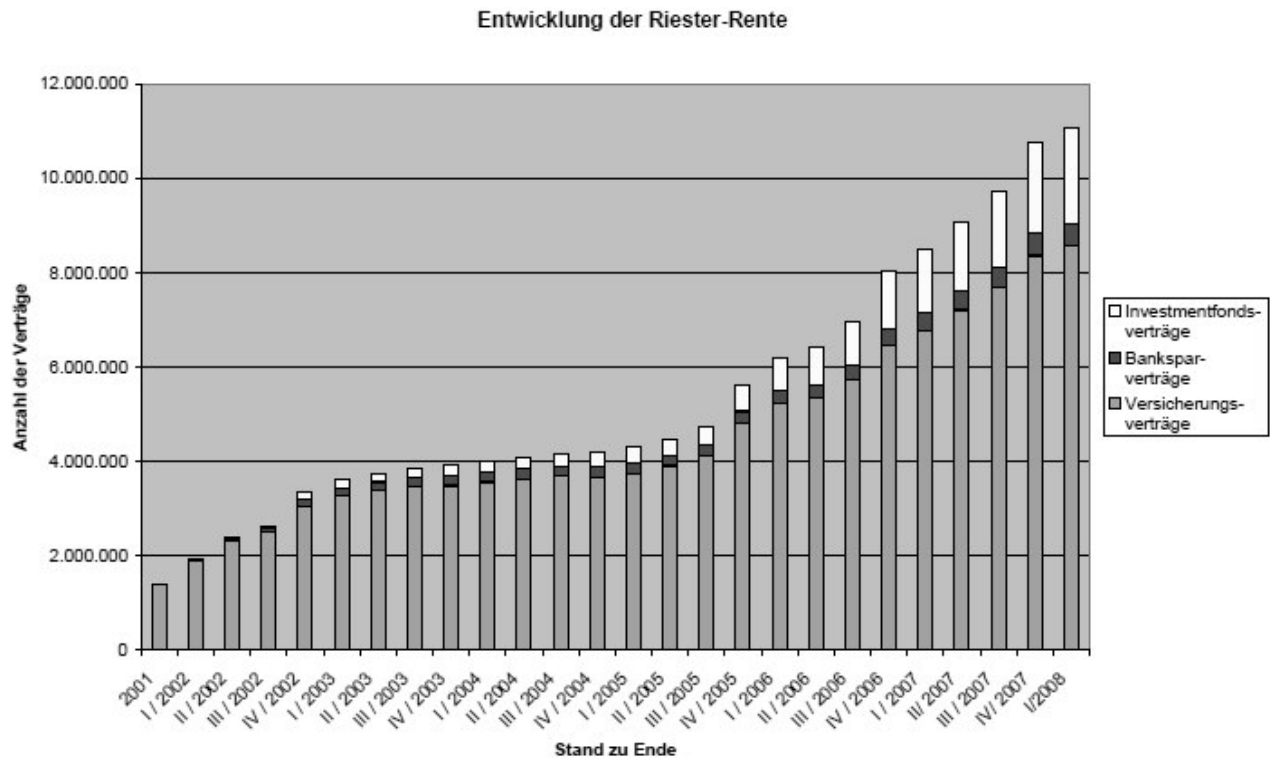
⁵⁰ Deutsche Bundesbank 2002, Monatsbericht Juli 2002, p. 29.

⁵¹ Zie o.a. Klein/Wunsch, Betriebliche Altersversorgung im Wandel, Der Betrieb, Heft 4, 25.01.2002, p. 217.

⁵² Börsch-Supan, p. 5.

Ook blijkt uit onderzoek, dat communicatie en voorlichting over de producten evenals de noodzaak om zelf iets te regelen voor de oudedagsvoorziening bijdraagt aan het de afzet van Riester-Renten.⁵³

In de volgende tabel wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het aantal overeengekomen Riester-Renten.⁵⁴

Tweede pijler

In de Duitse wetgeving is sinds 2002 bepaald, dat een werknemer zijn werkgever kan verplichten een deel van zijn inkomen onder te brengen in een pensioenovereenkomst. Als een werkgever geen pensioenregeling kent, zal de werknemersbijdrage veelal in een zogenaamde Direktversicherung worden ondergebracht. Ook hierbij is het mogelijk de voordelen te claimen die samenhangen met de Riester-Rente. Dit is mogelijk bij de zogenaamde Direktversicherung, de Pensionskasse en de Pensionsfonds (en niet bij een Direktzusage of Unterstützungskasse).

Europees Recht

Met betrekking tot de wetgeving betreffende de Riester-Rente bestaat wel een Europeesrechtelijk probleem. In § 95 EStG is een soort exitheffing opgenomen. Hierin is namelijk bepaald dat een belastingplichtige de fiscale voordelen behaalt bij en de

⁵³ Börsch-Supan, p. 7.

⁵⁴ Bundesministerium für Arbeit und Soziales, (Stand: I. Quartal 2008).

overheidsbijdrage verkregen bij de Riester-Rente in het verleden, terug dient te betalen. De Europese Commissie heeft hierover inmiddels vragen gesteld en is een infractieprocedure gestart.⁵⁵

Kritiek op de Riester-Rente

Aanvankelijk werd getwijfeld of de Riester-Rente wel een succes zou worden, omdat het een vrijwillige regeling is.⁵⁶ Daar waar de Gesetzliche Rentenversicherung een automatisme is, geldt dat niet voor de Riester-Rente. Op dit moment is deze vrees, gezien het aantal reeds overeengekomen Riester-Renten niet valide meer (hoewel het zeker niet zo is, dat alle belastingplichtigen met een Riester-Rente het maximale bedrag storten, integendeel). Anderzijds is het overigens wel opmerkelijk dat uit onderzoek is gebleken dat veel belastingplichtigen een verplichte deelname aan aanvullend pensioen zouden toejuichen, o.a. omdat zij twijfelen aan hun eigen discipline om te sparen.⁵⁷

Zoals dit ook het geval is bij de derde pijler producten in Nederland (lees: lijfrenten) ontbreekt bij de Riester-Rente een daadwerkelijke aanspraak. Er wordt een kapitaal bijeen gespaard, zonder dat de belastingplichtige vervolgens weet, welke uitkering hij in de toekomst hiervoor gaat ontvangen. Hiermee wordt de daadwerkelijke toekomstvoorziening dus niet echt duidelijk.⁵⁸ Men blijft afhankelijk van toekomstige tarieven en rentestanden.⁵⁹

In de literatuur valt ook te lezen, dat de Riester-Rente te bevoogdend is. De uitkeringen moeten levenslang lopen en mogen niet direct als lump-sum ontvangen worden, waarna een belastingplichtige het ontvangen tegoed voor allerlei doelen zou kunnen aanwenden. Naar mijn mening rechtvaardigt het feit, dat de Riester-Rente als vervanger van de beperking van de Gesetzliche Rentenversicherung bedoeld is, wel dat er voor een levenslange oudedagsvoorziening moet worden gekozen. Daarnaast is het inmiddels vanaf 2005 mogelijk 30% ineens te ontvangen op het moment van uitkeren. Volgens mij past dit volledig in het kader van een goede toekomstvoorziening.

---

⁵⁵ Case C-269/07 Zie ook: J. Bila, Vereinbarkeit der Riester-Rente mit EU-Recht, 2008, Deutscher Bundestag, WD-11-3000-99/08.

⁵⁶ Börsch-Supan, p. 38.

⁵⁷ T. Boeri, A. Börsch-Supan, G. Tabellini, Would you like to reform the pension system? The opinions of European citizens, Mannheimer Forschungsinstitut Ökonomie und Demographischer Wandel, January 2002. p. 6. Overigens deed ook IG Metall (één van de grootste Duitse werknemersorganisaties) een oproep voor verplichte pensioenen, daar vooral in het Midden- en Kleinbedrijf de ontwikkeling van pensioenregelingen stopt. Andere organisaties denken daar anders over.

⁵⁸ Zie ook: W. Klages, Kapital sparen für die Rente. Die Börse als Instrument der Altersvorsorge?, www.respolicita.de. Met een voorbeeld geeft hij ook aan, dat hij zich zorgen maakt over het werkelijke rendement in dergelijke producten.

⁵⁹ Dit is in Nederland overigens ook het geval bij beschikbarepremieregelingen in de tweede pijler. Naar mijn mening voorziet dit systeem wel in kostenbeheersing, maar heeft het met een transparante en werkelijke toekomstvoorziening niet heel veel te maken. Mijn voorkeur gaat uit naar een daadwerkelijke aanspraak.

Vanuit een economisch perspectief wordt ook betoogd, dat de kosten van de Riester-Rente (bijdrage, fiscale aftrek) worden betaald door de volledige Duitse bevolking. Een beperkt deel van de bevolking profiteert dus van de faciliteit, maar dit wordt dus door een veel grotere groep bekostigd.⁶⁰ Ook is het zo, dat de ontwikkeling van dergelijke producten op de particuliere markt leiden tot hoge kosten (marketing, ontwikkeling, handeling, etc.).⁶¹

Interessant is ook het onderzoek of de ontwikkeling van de Riester-Rente ook daadwerkelijk de spaarzin van de Duitse belastingplichtigen verhoogt. Op zich lijkt dit wel het geval daar er, zoals gezegd, meer dan 11 miljoen contracten zijn gesloten. Maar het zou kunnen zijn, dat het totale spaarbedrag (dus incl. andere besparingen) niet is toegenomen. Corneo e.a. hebben dit onderzocht en komen tot de voorzichtige conclusie dat de Riester-Rente niet heeft geleid tot een toename van de spaarzin. Overigens nuanceren zij deze conclusie, daar zij niet overtuigd zijn van de database met gegevens die zij hebben geraadpleegd.⁶²

Naar mijn mening hoeft het niet per definitie bezwaarlijk te zijn als de spaarzin door de geïntroduceerde fiscale faciliteit niet toeneemt. Het instrumentele karakter van belastingheffing leidt er dan waarschijnlijk wel toe, dat meer belastingplichtigen kiezen voor de fiscale faciliteit. De fiscale wetgeving werkt als een sturingsinstrument. Wel dient naar mijn mening rekenschap gegeven te worden van het feit waar de andere besparingen voor gebruikt zouden zijn geweest. Dit zou namelijk ook tot ongewenste effecten kunnen leiden, waarmee een probleem wordt opgelost door een ander probleem te creëren, wat niet de bedoeling kan zijn.

Door de groei van het aantal Riester-Renten valt in ieder geval te concluderen, dat deze faciliteit toegankelijk is voor veel belastingplichtigen. Bij de ontwikkeling van derde pijler regelgeving is het noodzakelijk te beseffen dat dit het geval is. Er vindt een verschuiving van verantwoordelijkheden plaats. Een belastingplichtige moet deze verantwoordelijkheid wel (kunnen) nemen. Complexe en daarmee ontoegankelijke wetgeving leidt niet tot resultaat, maar schrikt juist af.

---

⁶⁰ C. Corneo, M. Keese, C. Schröder, Can governments boost voluntary retirement savings via tax incentives and subsidies? A German case study for low-income households, September 2008, Economics Working Paper, No 2008-18, Christian-Albrechts-Universität Kiel.

⁶¹ Zie P. Diamond, Social Security, The American Economic Review, Vol. 94, No. 1, March 2004, p. 7.

⁶² Corneo, p. 13. Ander onderzoek dat hiernaar is gedaan voor meer landen is Antolin, P., A. de Serres and C. de la Maisonneuve (2004), "Long-Term Budgetary Implications of Tax-Favoured Retirement Plans", OECD Economics Department Working Papers, No. 393, OECD Publishing.

Ten slotte

Ook Duitsland krijgt zo langzamerhand een derde pijler. Vergeleken met de Nederlandse wetgeving, worden er in Duitsland nog striktere voorwaarden gesteld aan de aanbieders van dergelijke producten. Feitelijk worden er minima gesteld, die uit het product moeten komen. Gezien de woekerpolisaffaire in Nederland lijkt dit geen slecht idee.

Het is wellicht het overwegen waard om nog verder te gaan en minimumgaranties te stellen, waardoor de producten nog transparanter worden én de risico's minder bij de afnemer van het product komen te liggen. De producten zouden relatief standaard moeten zijn. Veel keuzemogelijkheden zien er wel fraai uit, maar ook hier heeft onderzoek al uitgewezen, dat een belastingplichtige daar feitelijk niet veel mee kan en wellicht juist zelfs de verkeerde keuzes maakt!

6. Verzekeraar of bank: is dit van belang?

*Mr. H.P.M. van Bijnen*⁶³

Met de invoering van de mogelijkheid om ook bij de bank fiscaal gefaciliteerd in de derde pijler te kunnen sparen is er een vraag bijgekomen: “Verzekeraar of Bank: is dit van belang?”. Maakt het uit of de spaarder voor een bancaire instelling kiest dan wel voor een verzekeraar. Zeker gezien het “level playing field” dat werd beoogd. Een kritische blik op de nieuwe mogelijkheid en de vertrouwde mogelijkheid een levensverzekering af te sluiten heeft tot gevolg dat het antwoord op de vraag waarschijnlijk toch wel met een ‘ja’ moet worden beantwoord. In deze bijdrage ga ik nader in op de bancaire lijfrentevariant, waarbij de verschillen met de levensverzekering nader worden bekeken.

Historie

Alle nieuwe begin start met een stukje geschiedenis. De vraag of een bancaire instelling een gefaciliteerd derde pijler product zou mogen aanbieden speelde al vele jaren. In de vorige eeuw werd deze mogelijkheid vaak naar voren gebracht. De idee is zelfs genoemd in de Belastingverkenning voor de 21ste eeuw.⁶⁴ Zoals inmiddels bekend is de mogelijkheid uiteindelijk niet in de definitieve wet zoals deze op 1 januari 2001 inging opgenomen.⁶⁵ Wel is tijdens de parlementaire behandeling een motie aangenomen. Hierin werd afgesproken dat er een onderzoek zou komen naar de mogelijkheden om ook andere producten dan lijfrenteverzekerings, zoals geblokkeerde spaar- en beleggingsrekeningen, in aanmerking te laten komen voor de fiscale faciliteiten ten behoeve van de pensioenopbouw. In de motie werd aangegeven dat: “de keuzevrijheid bij het zekerstellen van het eigen pensioen de oudedagsparaplu zo breed mogelijk moet zijn”.⁶⁶

Gedurende de eerste jaren van deze eeuw werd er geen gehoor gegeven aan de motie. Dit leidde ertoe dat vanuit de Tweede Kamer zelf het initiatief werd genomen een wetsvoorstel in te dienen.

Op 16 januari 2006 hebben Depla en De Vries het wetsvoorstel banksparen gepresenteerd.⁶⁷ Pas per 1 januari 2008 kunnen banken en beleggingsinstellingen onder voorwaarden ook gefaciliteerde producten voor de oude dag aanbieden, namelijk lijfrentespaarrekeningen en lijfrentebeleggingsrechten. De invoeringsdatum werd 2008 omdat naast de lijfrentespaar-mogelijkheid in een later stadium ook de mogelijkheid fiscaal gefaciliteerd kapitaalsparen bij

---

⁶³ Werkzaam bij Fiscaal Juridische Zaken van Interpolis en tevens verbonden aan het Fiscaal Instituut van de Universiteit van Tilburg alsmede aan het CompetenceCentre for Pension Research. Deze bijdrage is geschreven op persoonlijke titel.

⁶⁴ *Kamerstukken II* 1997/1998, 25.810, nr. 2.

⁶⁵ *Staatsblad* 2000 nr. 215, *Staatsblad* 2000 nr. 1.

⁶⁶ *Kamerstukken II* 1999/2000, 26.727, nr. 106, blz. 1.

⁶⁷ *Staatsblad* 2007, nr. 577.

een bancaire instelling aan het voorstel werd toegevoegd. Deze mogelijkheid laat ik in deze bijdrage buiten beschouwing.

De achtergrond van het wetsvoorstel

Tijdens de parlementaire behandeling wordt de achterliggende gedachte van de inhoud van het wetsvoorstel een aantal keren genoemd. Op grond van de destijds geldende wetgeving was gefacilieerd sparen voor de oude dag slechts mogelijk via pensioen (tweede pijler) en lijfrente (derde pijler). Belastingplichtigen die geen gebruik konden maken van pensioen, of waarbij de pensioenaanspraak niet de maatschappelijk aanvaarde grenzen zou bereiken, waren aangewezen op sparen bij verzekeraars. De uitvoeringskosten, zo is opgenomen in de parlementaire toelichting, zouden bij dergelijke maatschappijen hoog en ondoorzichtig zijn.⁶⁸ De nieuwe lijfrentespaarmogelijkheid moet dan ook bijdragen aan concurrentie bij de financiële aanbieders en aan een grotere transparantie in de kostenstructuren van de financiële producten.

Met betrekking tot dat laatste onderdeel moet hierbij worden opgemerkt dat niet alleen het bancaire sparen transparantie tot gevolg heeft gehad maar ook een aantal civiele regels (Bgfo) strakkere eisen aan verzekeraars heeft opgelegd. Ik neem dan ook aan dat de polishouders in het afgelopen jaar een overzicht van zijn of haar verzekeraar hebben ontvangen. Of ze met de inhoud echt blij waren is natuurlijk een andere vraag!

Mogelijkheden bank en verzekeraar

Bij het maken van de regels voor de bancaire variant is gekeken naar de bepalingen van het lijfrenteverzekeringsregime. Er wordt gewerkt met een doelvermogen, het opgebouwde vermogen kan te zijner tijd in termijnen, rekening houdend met bepaalde voorwaarden worden opgenomen. Uiteraard wordt het in één keer genieten ook hier als afkoop aangemerkt.

Voor zover de jaarruimte en de inhaalruimte (ook wel reserveringsruimte) een positief bedrag aangeven is de inleg ook voor de lijfrentespaarrekening aftrekbaar. Er moet dus sprake zijn van een pensioentekort. Hierbij moet worden opgemerkt dat de jaarruimte en de inhaalruimte een gezamenlijk maximum zijn voor zowel de lijfrentespaar- als de lijfrenteverzekeringsvariant. Dat betekent dat de aanspraak ook gedurende de looptijd onderdeel uitmaakt van box 1.⁶⁹

Ten aanzien van het opgebouwde tegoed dat de belastingplichtige heeft gespaard, inclusief de rente en de beleggingswinsten, gelden de volgende mogelijkheden:

- Aanwenden voor aankoop van periodieke termijnen bij een verzekeraar;
- In termijnen opnemen bij een bancaire instelling.

---

⁶⁸ *Kamerstukken II* 2005/2006, 30432, nr. 3 blz. 1.

⁶⁹ Op grond van het Belastingplan 2009, (31704), *Staatsblad* 565, 2008, worden lijfrenteaanspraken (zowel lijfrentespaarproducten als lijfrente verzekeringen) volledig tot box 1 gerekend. Deze maatregel is weer ingevoerd om de zogenoemde splitsingsproblematiek (box 1 en 3) te voorkomen.

Het is dus mogelijk om te switchen over en weer van verzekeraar naar bank en omgekeerd. Wel kan het gevolgen hebben voor een eventueel van toepassing zijnde overgangsrecht (zie hierna).

Wat betreft de termijnen en periodieke uitkering wordt een onderscheid gemaakt tussen uitkeringen bij leven en uitkeringen bij overlijden.

Bereiken einddatum spaarder/verzekerde

Als een spaarder of verzekeringnemer op de einddatum (expiratedatum) nog in leven is of bij voortijdige opname de termijnen al wil laten ingaan, zijn er diverse mogelijkheden.

Schema 1: Voorwaarden lijfrente bij in leven zijn

Bancaire instelling art. 3.126a Wet IB 2001	Verzekeringsmaatschappij art. 3.125 Wet IB 2001
<ul style="list-style-type: none"> • 'levenslange' variant <ul style="list-style-type: none"> – Bij eerste termijn jonger dan 65 → tot 85 – Bij eerste termijn vanaf 65 of ouder → minstens 20 jaar. • Tijdelijke variant <ul style="list-style-type: none"> – Vanaf leeftijd 65 – Minstens 5 jaar, max. € 20.097⁷⁰ per jaar • Eerste termijn uiterlijk in jaar 70 worden 	<ul style="list-style-type: none"> • Levenslang <ul style="list-style-type: none"> – ingangsdatum voor 65 → levenslang – Ingangsdatum op of na 65 → levenslang • Tijdelijke oudedagslijfrente <ul style="list-style-type: none"> – Vanaf leeftijd 65 – Minstens 5 jaar, max. € 20.097 per jaar • Ingangsdatum uiterlijk in jaar van 70 worden

Tijdens de parlementaire behandeling is het criterium “vast en gelijkmatig” aan de orde gekomen. Onder bepaalde voorwaarden kan de bancaire lijfrentevariant variëren met de rentestand ingeval de rente slechts voor een beperkte periode wordt vastgelegd. Voor iedere periode zou dan een nieuwe annuïtaire berekening moeten worden gemaakt. Dat betekent dat de voorwaarde vast en gelijkmatig voor de bancaire lijfrentevariant wordt losgelaten. Het is de vraag in hoeverre bancaire instellingen van deze goedkeuring gebruik gaan maken en het verwerken in de producten. Een dergelijke knipconstructie is namelijk ook (natuurlijk omkleed met voorwaarden) goedgekeurd voor de lijfrenteverzekering.⁷¹ In de praktijk wordt deze mogelijkheid niet vaak aangeboden door verzekeringsmaatschappijen.

⁷⁰ Cijfer 2009.

⁷¹ Besluit 3 juni 2008, CPP 2008/287M, onderdeel 2.2.3.

Levenslang

Omdat bij een bank de spaarrekening niet afhankelijk is van het leven van de spaarder kan de term levenslang eigenlijk niet worden gebruikt. Levenslang bij een bank betekent op grond van het level playing field dat de periode tussen de eerste termijn en de laatste termijn ten minste 20 jaar moet bedragen. Deze periode wordt vervolgens verlengd met het aantal jaren dat de spaarder jonger is dan 65 op het tijdstip waarop de eerste termijn wordt uitgekeerd. Het komt erop neer dat het gespaarde kapitaal altijd over een periode moet worden uitgesmeerd die minimaal loopt tot leeftijd 85.

Tijdelijke lijfrente variant

De hoogte van de maximale tijdelijke oudedagslijfrente is gelijk bij bank en verzekeraar. Wat dit onderdeel betreft is dus voldaan aan het principe level playing field. Dit heeft dus geen invloed op de keuze voor de spaarder: Bank of Verzekeraar?

Tevens kan bij de tijdelijke lijfrentespaarvariant het volgende met betrekking tot de looptijd worden opgemerkt. Het gaat namelijk om een minimumperiode van vijf jaar tussen de eerste termijn en de laatste. Dat zou betekenen dat er ten minste zes (jaar) uitkeringen moeten worden gedaan. Om het level playing field in stand te houden is ook hier weer een goedkeuring opgenomen. Evenals bij een verzekeringsvariant kan bij de bancaire variant worden voldaan met vijf (jaar) uitkeringen.⁷²

Dus ook hier weer geen belemmering, extra horde, bij het maken van de keuze: Bank of Verzekeraar?

De vraag die nu kan worden gesteld is: speelt deze vraag dan nog wel?

Gedeeltelijk doorschuiven?

Wat ik me persoonlijk afvraag is of het mogelijk is een gedeelte van het opgebouwde kapitaal door te schuiven/uit te stellen bij een bancaire instelling? Stel dat de spaarder op 60-jarige leeftijd besluit de helft van zijn gespaarde tegoed "levenslang" dus tot minimaal 85-jarige leeftijd (mag ook langer) op te nemen. Met betrekking tot het resterende tegoed is het de bedoeling dat dat tussen de 65 jarige en 72 jarige leeftijd in de tijdelijke variant wordt genoten. Zijn er bancaire instellingen die hierin voorzien? Of is het heel simpel? Betekent het dat er meerdere rekeningen naast elkaar lopen?

De vraag die dan weer bij mij opkomt, is als volgt: als er meerdere rekeningen naast elkaar lopen kan het dan wel zo veel goedkoper bij de bank?

---

⁷² De goedkeuring geldt overigens slechts bij postnumerando uitkeringen en is gebaseerd op Vraag en Antwoord nummer 7, onderdeel Vragen en antwoorden lijfrente - KEW van de site <www.belastingdienstpensioensite.nl>.

Overlijden van spaarder/verzekerde

Bij het overlijden van de spaarder zijn er bij de bancaire instelling twee mogelijkheden:

1. de spaarder overlijdt in de opbouwfase (zie schema 2)
2. de spaarder overlijdt in de uitkeringsfase.

Met betrekking tot het overlijden tijdens de opbouwfase volgt hieronder een schema.

Schema 2: Voorwaarden lijfrente bij overlijden (opbouwfase)

Bancaire instelling art. 3.126a Wet IB 2001	Verzekeringsmaatschappij art. 3.125 Wet IB 2001
<ul style="list-style-type: none"> • Direct ingaande termijnen voor erfgenaam/erfgenamen <ul style="list-style-type: none"> – Aan bloed/aanverwant jonger dan 30: <ul style="list-style-type: none"> • Minstens vijf jaar, maar uiterlijk tot 30 jaar • Minstens 20 jaar – Aan bloed/aanverwant 30 jaar of ouder: <ul style="list-style-type: none"> • Minstens 20 jaar – Aan iemand anders: minstens 5 jaar 	<ul style="list-style-type: none"> • Direct ingaande lijfrente voor begunstigde(n) <ul style="list-style-type: none"> – Aan bloed/aanverwant jonger dan 30: <ul style="list-style-type: none"> • Uiterlijk tot 30 jaar • Levenslang – Aan bloed/aanverwant 30 jaar of ouder: <ul style="list-style-type: none"> • Levenslang – Aan iemand anders: afhankelijk van sterftekans

In tegenstelling tot de 'levenslange oudedagsvariant' bij de bancaire instelling en de levenslange lijfrenteverzekering bij een verzekeringsmaatschappij hoeft een gerechtigde die ouder is dan 30 bij een bancaire instelling geen levenslange aanspraak aan te kopen. De looptijd dient minimaal 20 jaar te zijn. Deze 20 jaar wordt niet verlengd met het aantal jaren dat de gerechtigde jonger is dan 65 jaar. Dat betekent dat het bijvoorbeeld best voordelig zou kunnen zijn om bij het overlijden van een verzekerde bij een lijfrenteverzekering over te gaan naar een bancaire instelling.

Erfgenamen

In de wet volgt dat bij het overlijden het kapitaal toekomt aan de erfgenamen. De wettelijke erfgenamen. Er is namelijk geen sprake van een rechtstreeks recht zoals dat ook bij een verzekeringsmaatschappij speelt. De lijfrentespaarrekening kent niet de met naam genoemde gerechtigden bij overlijden. Banken moeten dus bij een overlijden 'de papieren mallemlen' van verklaringen van erfrecht en testamenten in!

Gelukkig heeft de kennisgroep van de belastingdienst dit ook gesignaleerd en is met een goedkeuring gekomen:

“Toerekening tegoed bij overlijden aan 1 erfgenaam mogelijk

Na het overlijden van de rekeninghouder van de LSR, dienen nabestaandenuitkeringen in te gaan. De LSR kent anders dan een reguliere lijfrente geen met naam genoemde gerechtigden bij overlijden. Het tegoed van de LSR behoort evenals dat van een reguliere spaarrekening tot de huwelijksgoederengemeenschap indien aanwezig en tot de nalatenschap van de overleden rekeninghouder. Deze systematiek brengt mee dat het "nabestaandentegoed" aan de overblijvende echtgenoot c.q. alle erfgenamen toekomt naar de mate van hun civielrechtelijke gerechtigdheid tot het tegoed. Voor zover dat tegoed tot de nalatenschap behoort en er ter zake geen testamentaire bepalingen zijn opgemaakt, is de overblijvende echtgenoot op grond van het erfrecht volledig tot dat gedeelte van het tegoed gerechtigd op grond van de wettelijke, ouderlijke boedelverdeling. Aan andere erfgenamen komt op grond van die regeling slechts een niet direct opeisbare vordering toe. In deze situatie kan het tegoed ook fiscaal volledig door de echtgenoot worden gebruikt voor eigen nabestaandenuitkeringen.”

Indien er op grond van een testament een mate van gerechtigdheid tot het tegoed bij overlijden bestaat, wordt ook daar fiscaal bij aangesloten.⁷³

Dat betekent dat een spaarder als hij zijn opgebouwde tegoed wil laten toekomen aan één specifieke persoon hij dit van te voren dus goed moet regelen.

Zou dit een overweging kunnen zijn om bij de vraag: Bank of Verzekeraar? toch te overwegen om naar een verzekeringsmaatschappij te gaan?

Opgebouwd tegoed

Bij het overlijden in de opbouwfase moet de spaarder zich er wel van bewust zijn dat bij het overlijden alleen het opgebouwde kapitaal als nabestaandenvoorziening kan worden gebruikt. Als hij na bijvoorbeeld twee ‘premie’-betalingen komt te overlijden zal het kapitaal slechts het bedrag van die twee premiebetalingen bedragen. Dit in tegenstelling tot het verzekeringen van een nabestaandenaanspraak. Bij een verzekeringsmaatschappij kan worden gekozen voor een zekere uitkering bij overlijden.

Bij het maken van een keuze: Bank of Verzekeraar? moet naar mijn mening het bovenstaande wel worden meegenomen door de adviseur. In het kader van de zorgplicht moet goed worden gekeken naar de wensen van de spaarder. ‘Zekerheid’ bij leven of zekerheid bij overlijden?⁷⁴

---

⁷³ Vraag en Antwoord nummer 9, onderdeel Vragen en antwoorden lijfrente – KEW van de site <www.belastingdienstpensioensite.nl>.

⁷⁴ Indien een gegarandeerde uitkering bij overlijden is gewenst, is het overigens ook mogelijk te kiezen voor een verzekering die eenmalig tot uitkering komt. Dan is er sprake van zekerheid, geen inkomstenbelasting en als het goed is geregeld ook geen successieheffing.

Overlijden tijdens de uitkeringsfase

Indien de spaarder tijdens de uitkeringsfase overlijdt, heeft deze al een keuze gemaakt wat de termijnen betreft (zie schema 1⁷⁵). Het ‘mooie’ van een bancaire lijfrente is dat lijfrente bij een overlijden niet komt te vervallen (zoals dat wel het geval is bij een lijfrenteverzekering-variant). De termijnen gaan namelijk integraal over op de erfgenamen.⁷⁶ Deze zijn niet gebonden aan de mogelijkheden zoals weergegeven in schema 2 en kunnen dus geen keuze meer maken. Er is dus geen sprake van een kapitaalverlies! Gevoelsmatig kan ik me dan ook heel goed voorstellen dat de consument kiest voor een bancaire instelling bij het maken van de keuze: Bank of Verzekeraar? Maar de vraag is of de vraag hiermee is beantwoord?

Bank versus Verzekeraar

Ondanks het level playing field zijn er toch (grote) verschillen tussen een bancaire lijfrente en een lijfrenteverzekering. Deze verschillen hebben tot gevolg dat het moeilijker wordt om een keuze te maken of misschien dat het eenvoudiger wordt. Hierna volgen een paar die van belang zijn voor het maken van een keuze.

Kapitaalverlies versus lang levenrisico

Hiervoor gaf ik al aan dat het als een groot voordeel van de bancaire lijfrente wordt ervaren dat er bij overlijden geen sprake is van kapitaalverlies. Daar staat echter tegenover dat bij een verzekeringsmaatschappij een variant kan worden afgesloten waarbij de spaarder er zeker van is dat hij gedurende zijn gehele leven een uitkering zal ontvangen. Of hij nu 72 of 102 wordt er zal levenslang een uitkering volgen. Dit is anders bij een bancaire lijfrente. Als eenmaal een keuze is gemaakt het kapitaal tot en met bijvoorbeeld de 85 jarige leeftijd uit te keren zal er daarna geen uitkering meer volgen: “de pot is leeg”.

De vraag is nu: “verandert dit het antwoord op de vraag: Bank of Verzekeraar?”

Bij het maken van een keuze moet dus ook de gezondheid en levenskansen in acht worden genomen. Daarbij speelt tevens de hoogte van de uitkering. Gezien de sterftেকansen die in de tarieven van de verzekeringsmaatschappij een rol spelen, kunnen de uitkeringen van een verzekeringsmaatschappij hoger zijn dan de termijnen bij een bank.

Faillissement

Een belangrijke factor voor met name een ondernemer, is het faillissement van een spaarder. Een verzekeringnemer van een lijfrenteverzekering valt onder de beschermende werking van het Burgerlijk Wetboek.⁷⁷ Dat betekent dat het afkoopverbod dat op de polis is opgenomen kan worden tegengeworpen aan de crediteurs. De wettelijke bepaling spreekt

---

⁷⁵ Er is nog een andere mogelijkheid namelijk dat de spaarder gebruik heeft gemaakt van artikel 3.126a, lid 4, onderdeel a, ten vierde, Wet IB 2001. Een spaarder kan bij het overlijden van zijn (gewezen) partner het kapitaal opnemen over een periode van minimaal 5 jaar.

⁷⁶ Artikel 3.126a, lid 6 Wet IB 2001.

⁷⁷ Artikel 7:986, lid 4, BW.

echter specifiek over verzekeringen. Dat zou naar mijn mening betekenen dat de bepaling niet van toepassing is op de bancaire lijfrente. Tijdens de parlementaire behandeling is dit onderdeel aan de orde gekomen. Echter de conclusie destijds was dat deze bescherming eveneens zou moeten worden geregeld voor de bancaire producten.⁷⁸ Tot op heden heb ik nog geen (wets)wijzigingen in die richting gezien. Dat zou betekenen dat bij een faillissement een lijfrentespaarrekening kan worden geplunderd door crediteurs. Naar mijn mening zou dat ook betekenen dat er sprake is van negatieve uitgaven van inkomensvoorzieningen én revisierente.

Wellicht dat bij het maken van de keuze: Bank of Verzekeraar moet worden meegenomen of de spaarder een IB-onderneming heeft.

Vervolgens kan faillissement in deze tijd (kredietcrisis) ook worden gelezen als faillissement van een verzekeringsmaatschappij. Hierbij kan worden opgemerkt dat ten aanzien van een faillissement van een verzekeringsmaatschappij niet een vergelijkbare bescherming geldt als bij een faillissement van een bancaire instelling. Voor een bank geldt het depositogarantiestelsel.⁷⁹ Spaarders zijn er min of meer zeker van dat ze altijd een bedrag van maximaal € 100.000 zullen ontvangen van De Nederlandsche Bank. Het vreemde is dat een dergelijke regeling niet is opgenomen voor faillissementen die zich kunnen voordoen bij verzekeraars. Daar gelden slecht preventieve maatregelen.

Zou uw keuze: Bank of Verzekeraar hierdoor kunnen worden beïnvloed?

Eerbiedigende werking

Zoals eerder aangegeven is het mogelijk te switchen. Een spaarder kan gedurende de looptijd (en uiteraard op de expiratie/einddatum) overgaan van bank naar verzekeraar of andersom. Naast eventuele afkoopkosten zijn er ook gevolgen voor het fiscale regime. Verzekeringen die in het verleden zijn afgesloten, kunnen onder gunstige overgangsregelingen⁸⁰ vallen. De eerbiedigende werking van deze regels komt in beginsel te vervallen als het kapitaal over gaat van een verzekeringsmaatschappij naar een bank. Het kapitaal dat bij een bank in termijnen wordt uitgekeerd, valt volledig onder de nieuwe regels zoals deze gelden vanaf 1 januari 2008. Dat betekent dat de strikte voorwaarden van toepassing zijn. Zo mag alleen degene die aftrek heeft genoten bij leven de termijnen ontvangen en wel conform schema 1.

Vermogensoverheveling bij leven door gebruik te maken van de mogelijkheden van de pre brede herwaarderingsverzekeringen behoort niet meer tot de mogelijkheden. De Belastingdienst neemt het standpunt in dat als het betreffende kapitaal weer overgaat naar

---

⁷⁸ *Kamerstukken I 2007/2008*, 30 432, nr. C blz. 3: "Zoals de leden van de CDA-fractie opmerken, valt een verzekeringslijfrente als gevolg van artikel 7:986 lid 4 BW in beginsel buiten de failliete boedel. Het ligt naar het oordeel van de initiatiefnemers inderdaad voor de hand dat dit eveneens wordt geregeld voor bancaire producten"

⁷⁹ *Staatsblad* 507, 2006.

⁸⁰ Artikel 75 Wet IB 1964 jo. onderdeel O, artikel I, Invoeringswet Wet IB 2001 (zogenoemde pre Brede Herwaarderingslijfrente) en artikel 10a.1 Wet IB 2001 (overbruggingslijfrente).

een verzekeringsmaatschappij het oude overgangsrecht niet herleeft.⁸¹ Het overgangsrecht is definitief verloren!

Met betrekking tot het kapitaal van een overbruggingslijfrente is echter opgemerkt dat als het kapitaal weer overgaat naar een verzekeringsmaatschappij weer wel een lijfrente kan worden aangekocht die ingaat voor leeftijd 65 en eindigt uiterlijk op leeftijd 65.^{82 83}

De keuze: Bank of Verzekeraar wordt er niet makkelijker op. Misschien dat er een splitsing moet worden gemaakt tussen een keuze in de opbouwfase en een keuze ten aanzien van de uitkeringsfase?

Afkoopmogelijkheid

Gelukkig is het verschil tussen een bancaire lijfrente en een lijfrenteverzekering wat kleine bedragen betreft met ingang van 2009 weer verdwenen. Voor beide varianten geldt dat afkoop van aanspraken die lager zijn dan € 4.068⁸⁴ zonder revisierente, uiteraard onder voorwaarden⁸⁵, mogelijk is.

Het level playing field is wat dit onderdeel betreft sinds 2009 wat eerlijker verdeeld. De te maken keuze door een spaarder: Bank of Verzekeraar zal door dit onderdeel niet worden beïnvloed.

Conclusie

Met de invoering van de mogelijkheid onder voorwaarden ook fiscaal gefaciliteerd voor de oude dag bij de bank te sparen is er een pallet van keuzemogelijkheden bijgekomen.

Uit de bijdrage volgt dat een spaarder, en zeker zijn adviseur, heel goed moet kijken wat zijn wensen zijn. Gaat een spaarder voor zekerheid of gaat een spaarder voor lagere maandlasten. Hiermee wil ik niet zeggen dat een bank per definitie goedkoper is dan een verzekeringsmaatschappij. Soms kan een product goedkoper lijken omdat het appels met peren vergelijken is. Kijk bijvoorbeeld naar het kapitaal bij overlijden. Bij een bank is slechts het gespaarde vermogen beschikbaar terwijl bij een verzekeraar een zekere uitkering kan zijn verzekerd voor de nabestaanden. En, uiteraard kost een overlijdensverzekering geld.

Gezien het voorgaande ben ik van mening dat de vraag “Bank of Verzekeraar: is dit van belang?” met een volmondig ‘ja’ moet worden beantwoord.

---

⁸¹ Vraag en Antwoord nummer 5, onderdeel Vragen en antwoorden lijfrente – KEW van de site <www.belastingdienstpensioensite.nl>.

⁸² Betreft een lijfrente in de zin van artikel 3.125, lid 1, onderdeel c, Wet IB 2001 zoals deze bepaling luidde tot en met 2005.

⁸³ Vraag en Antwoord nummer 6, onderdeel Vragen en antwoorden lijfrente – KEW van de site <www.belastingdienstpensioensite.nl>.

⁸⁴ Cijfer 2009.

⁸⁵ Artikel 3.133, lid 2, onderdeel a, Wet IB 2001.

Geraadpleegde en aangehaalde literatuur

Antolin, P., A. de Serres and C. de la Maisonneuve (2004), Long-Term Budgetary Implications of Tax-Favoured Retirement Plans, OECD Economics Department Working Paper No. 111, Paris, 2004.
J. Bila, Vereinbarkeit der Riester-Rente mit EU-Recht, 2008, *Deutscher Bundestag*, WD-11-3000-99/08

Boeri, T., A. Börsch-Supan, G. Tabellini, Would you like to reform the pension system? The opinions of European citizens, Mannheimer Forschungsinstitut Ökonomie und Demographischer Wandel, January 2002

Börsch-Supan, A., C. Wilke, The German Public Pension System: How it was, how it will be, NBER Working Paper Series, Working Paper 10525, National Bureau of Economic Research, Cambridge, May 2004

Bovenberg, A.L., P. Conneman, Naar één fiscale regeling voor inkomensderving, *WFR* 6726

Caminada, K en K.P. Goudswaard, Pensioenen en de schatkist, <www.law.leidenuniv.nl/general/img/KC2003.04_tcm111-5843.pdf>

Caminada, K., Pensioenopbouw via de derde pijler. Beschrijving van de ontwikkeling, omvang en verdeling van premies lijfrenten volgens de Inkomensstatistiek, *Department of Economics Research Memorandum* 01 2000, Universiteit van Leiden

Corneo, C., M. Keese, C. Schröder, Can governments boost voluntary retirement savings via tax incentives and subsidies? A German case study for low-income households, September 2008, Economics Working Paper, No 2008-18, *Christian-Albrechts-Universität Kiel*

Deutsche Bundesbank 2002, Monatsbericht Juli 2002

Diamond, P., Social Security, *The American Economic Review*, Vol. 94, No. 1, March 2004

Dietvorst, G.J.B., P.J.W. Harts, e.a., Rapport Gelijke behandeling Pensioen en Lijfrente, op weg naar een rechtvaardiger en toegankelijker systeem voor lijfrentepremieaftrek, CompetenceCentre for Pension Research, Universiteit van Tilburg 2005. Zie <www.uvt.nl/ccp>

Harts, P.J.W., Hoezo oudedagsparaplu? , *WFR* 2003/6546

Kappelle, H.M., Sturen of volgen? Fiscaal instrumentalisme bij pensioenen en lijfrenten, Vrije Universiteit Amsterdam 2005

Klages, W., Kapital sparen für die Rente. Die Börse als Instrument der Altersvorsorge?, www.respolicita.de

Klein/Wunsch, Betriebliche Altersversorgung im Wandel, Der Betrieb, Heft 4, 2002

Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland, Een gezamenlijke uitgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Sdu Uitgevers 2007

Rapport, 'Breder, lager, eenvoudiger? Een evaluatie van de belastingherziening 2001', *Kamerstukken II* 2005/06, 30 375, nr. 1-2, V-N 2005/60.2

Staats, G.M.C.M., Derde pijler moet serieus worden genomen, *WFR* 6762

The role of Insurers in the Provision of Pension Revenue, CEA Statistics no 28, September 2007, <www.cea.eu>

Valk, E., Evaluatie Wet IB 2001; een gemiste kans voor het lijfrenteregime, *Pensioen Magazine* 2006/10

www.renten-fakten.de: Krisenfestigkeit: Unterscheide bei Riester- und Rurüp-Rente, 15 Oktober 2008

Zijdenbos, P., Belastingherziening 2001, *Pensioen & Praktijk*, 2008 nr. 1/2